

הלכות תפילה

מבוארים על סדר השו"ע

בית מדרש מקוון ללימוד הלכה

itim-latora.org

הרב אליעזר טובי והרב ירון אליה

להערות: info@itim-latora.org

סימן פט – הלכות תפילה וזמנה

סעיף א: מצוותה עם הנץ החמה ונמשך זמנה עד שליש היום

זמן תפלת השחר, מצוותה (למצווה מן המובחר) שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב: ייראוך עם שמש (תהלים עב, ה)
ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, יצא.
ונמשך זמנה עד סוף ד' שעות שהוא שליש היום.
ואם טעה, או עבר, והתפלל אחר ד' שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא ואם לא התפלל עד ארבע שעות במזיד, יעשה תנאי שאם אינו חייב בתפילה תהיה תפילתו תפילת נדבה.
הגה: ואחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית ויוכל להשלימה כשיתפלל מנחה כתפילת תשלומין (אם לא היה מזיד) (ב"י בשם הרשב"א פרק תפלת השחר) וע"ל ריש סי' ק"ח (שם מבוארים דיני תפילת תשלומין).

האם רשאי להתפלל קודם הנץ החמה?

מ"ב (סק"ד), ילקו"י (סע' א) – אין להתפלל קודם הנץ החמה אם לא בשעת הדחק, ואם התפלל מעלות השחר יצא בדיעבד. (ואם התפלל קודם עלות השחר – כתב בילקו"י (שם בהערה א) שיחזור להתפלל ויעשה תנאי שאם אינו חייב בתפילה תהיה תפילתו נדבה).

עטרת זקנים (סק"א) – מזמן "משיכיר" (שזהו זמן טלית ותפילין) אפשר לכתחילה להתפלל תפילת שחרית.

פר"ח (אות א') – מותר להתפלל לכתחילה מעלות השחר (והאיר מזרח), ומה שאמרו שמצוותה עם הנץ החמה הוא למצווה מן המובחר בלבד.

זמן עלות השחר:

הגרע"י (יחוד, ח"ב, סי' ח'), מ"ב (בה"ל ד"ה 'ואם') – 72 דקות (זמניות) קודם הנץ החמה.

הגר"א (סי' תנ"ט), הגר"מ אליהו (לוח דרכי הוראה), הרב טוקצינסקי (לוח ארץ ישראל) – 90 דקות קודם הנץ החמה.

הגר"ח נאה (שיעורי ציון עמ' עד) – יש לחוש לחומרא לשיטה שזמן עלות השחר הוא 120 דקות קודם הנץ החמה.

< ברכות שמע דינן כתפילה, שזמנן עד ארבע שעות זמניות (שליש היום). ועיין לעיל בסימן נ"ח (סעיף ו) שהבאנו דעות הפוסקים בעניין.

[ולעניין ברוך שאמר וישתבח, כתב בילקו"י (סע' ה', ועי' בהערה שם) שדינם כמו תפילה, שאם לא התפלל יכול לברכם עד חצות.

ובשו"ת אור לציון (ח"ב, פ"ה, בהערה ג) פסק שאין לברך ברוך שאמר אחר ד' שעות]

אדם שנמצא במקום שבו יש מניין שמתפללים קודם הנץ החמה – כיצד ינהג?

ילקו"י (סע' יד) – לא יתפלל במניין זה אפילו אם אין במקומו מניין אחר ויצטרך להתפלל ביחידות, משום שתפילה קודם הנץ היא בדיעבד ואילו תפילה במניין זהו למצווה מן המובחר.

מנחת יצחק (ח"ט, סי' ט) – אם הציבור מתפללים אחר זמן "משיכיר" יכול להתפלל עמהם, ואם מתפללים קודם לזמן זה יתפלל ביחידות.

אור לציון (ח"ב, פ"ז, סע' ד) – יכול להתפלל בציבור קודם הנץ אף שיוכל להתפלל אח"כ ביחידות, משום שיש אומרים שמעלות השחר הוא זמן תפילה לכתחילה (פר"ח) ולצורך תפילת ציבור יש לסמוך על זה דממי לשעת הדחק שבזה פסק השו"ע שיתפלל מעלות השחר. [גם הר' משה פיינשטיין נראה שסובר כך למעשה (עיין אגרות משה, ח"ד, סי' ו)]

פר"ח – הזכרנו לעיל שלדעת הפר"ח אפשר לכתחילה להתפלל מזמן שעלה השחר והאיר מזרח.

סעיף ב: אסור להקדים לפתח חברו ליתן לו שלום קודם שיתפלל

כיון שהגיע זמן תפילה דהיינו מעלות השחר, אסור לאדם להקדים לפתח חברו ליתן לו שלום וכן אסור ללכת ממקומו למקום חברו שבבית הכנסת ליתן לו שלום, משום דשמו של הקדוש ברוך הוא שלום, אבל מותר לומר לו צפרא דמרי טב (כיוון שאינו שם ה' והליכתו הייתה מפני צורך המותר כדלהלן); ואפילו זה אינו מותר אלא כשהוצרך ללכת לראות איזה עסק (דווקא לראות דלעסוק אסור כבסעיף הבא), אבל אם אינו הולך אלא להקביל פניו קודם תפילה, אפי' זה הלשון אסור. וכן אסור לכרוע לו כשמשכים לפתחו, וי"א דכריעה אסורה אפי' בלא משכים לפתחו וכן יש להחמיר.

ואם התחיל לברך הברכות אזי (אחר כך), אין לחוש כל כך. ואם אינו משכים לפתחו, אלא שפגע בו בדרך, מותר ליתן לו שלום. וי"א שאפילו במוצא חברו בשוק לא יאמר לו אלא צפרא דמרי טב, כדי שיתן לב שהוא אסור להתעכב בדברים אחרים כלל, עד שיתפלל ואם חברו שואל בשלמו מותר להשיב לו שלום.

סיכום דיני נתינת שלום לחברו קודם שיתפלל:

- איסור גמור ללכת לבית חברו לבקרו לפני התפילה ואפילו אם לא יאמר לו שלום אלא בלשון אחר – זה אסור (וה"ה כשהולך במיוחד למקום חברו שבבית הכנסת כדי לברכו לשלום – אסור נ"מ"ב סק"י).
  - אם הולך לשם לצורך אחר, אסור לומר לו "שלום" מפני שהוא שמו של הקב"ה, אלא יאמר לשון אחר.
  - אם פוגש את חברו ברחוב, יש אוסרים לכרוע לו (כסימן לשלום) וכן יש להחמיר (מ"ב ס"ק י"ג).
  - אם אמר מקצת ברכות, יש להקל לכרוע לחברו לאות שלום כשפוגשו באקראי.
  - אם פוגש את חברו באקראי, נוהגים להחמיר ולא לומר שלום אלא לומר בלשון שונה, כדי לזכור שלא להתעכב בדברים אחרים לפני התפילה. (יש שכתבו שאם רגיל לומר בוקר טוב ישנה ללשון אחר [הגר"מ אליהו בהערות על קצשו"ע סי' ח' סעיף ה'] ויש שכתבו שאין צורך לשנות, [ילקו"י, סע' כ' ומשמעות פוסקים רבים שכתבו בפשטות לומר בוקר טוב])
- ◀ ומה טוב ונעים ליזהר מלדבר דיבור חול משייקץ משנתו עד אחר התפילה. [כה"ח, אות יב]

סעיף ג: אסור להתעסק בצרכיו קודם התפילה וכן אין לאכול ולשתות קודם התפילה

אסור לו להתעסק בצרכיו, או לילך לדרך, עד שיתפלל תפלת י"ח ובשעת הדחק כגון שאין השיירה ממתינה לו רשאי לצאת לדרך לפני התפילה וכן לצורך מצווה או אם נוסע להתפלל בכותל וכד' מותר. (ויש מקילין, לאחר שאמרו מקצת ברכות, קודם שאמרו ברוך שאמר, וטוב להחמיר בזה), (תרומת הדשן סי' י"ח) ולא לאכול ולא לשתות כיון שהוא דרך גאווה וסמכוהו לפסוק 'ואותי השלכת אחרי גוון', אבל מים מותר לשתות קודם תפילה, בין בחול ובין בשבת וי"ט. וכן אוכלים ומשקין לרפואה, מותר אך יקרא קודם ק"ש (ביאור הלכה).

קניית בבוקר לפני התפילה לצורך הבית:

כתבו הפוסקים שמותר לאדם לקנות דברים לצורך ילדיו לפני התפילה וכן לטפל בילדיו. [עי' אור לציון (ח"ב, פרק מה, כ) דחשיב צורך מצווה] כמו כן התירו מלאכות קלות כגון להשליך את פח האשפה (הליכות שלמה, פ"ב, אות ה).

שתיית קפה לפני התפילה:

מ"ב (ס"ק כ"ב), אור לציון (שם, סע' ז) – מותר לשתות תה וקפה קודם התפילה כדי שתתיישב דעתו ויוכל לכוון בתפילה. אך החמירו שלא לשתות עם חלב או סוכר (ועם סוכרזית התיר האור לציון משום שאינו מזין).

ילקו"י (סע' לו), **כה"ח** (אות לא) – מותר לשתות קפה עם סוכר כיוון שאין זו דרך גאוה (שהסוכר בא כדי להפיג את המרירות ולא לתענוג). **אמנם לעניין שתיית קפה עם חלב** כתב בילקו"י שיש מחמירים והכריע שיש להקל **לאדם חלש** (עיי"ש בהערה לו שחשש לזוהר הקדוש, וע"ע יבי"א ח"ד, תחילת סי' יב שכתב שראוי לירא שמיים לחוש לזוהר הקדוש אך המקילים יש להם על מה שיסמוכו) [אמנם ראוי שיקרא קודם ברכות השחר וקצת מן הקרבנות. וכעין זה כתב במ"ב לעניין אדם חלש שרשאי לשתות עם סוכר].

הגרשז"א (שם) – מתיר לשתות אף עם חלב למי שמרגיש צורך בכך (משום שהחלב בא רק להטעים את הקפה).
< אדם שצריך לאכול משום רפואה רשאי לאכול לפני התפילה אע"פ שיוכל לאכול גם אחרי התפילה (כיוון שלא שייך בזה גאוה).

[כ"כ בבה"ל (ד"ה "וכן") וכה"ח (אות לו) בשם הפר"ח]

התעמלות לפני התפילה:

הגרח"ד הלוי (עשה לך רב, ח"ד, ס"ס כו) – ריצה לצורך בריאות מותרת קודם התפילה, אם לא יוכל לדחותה לאחר התפילה. ויקרא קודם ברכות השחר וקצת פסד"ז. וכ"כ בשם הגר"פ שיינברג (תפילה כהלכתה, פ"ו, סע' כג), להתיר התעמלות קודם התפילה כל שכוונתו להתחזק לעבודת הבורא. גם בשם הגר"א נבנצל, הגר"מ פיינשטיין הובא בירחון "האוצר" (חלק ו עמ' סא) שמותר לעסוק בהתעמלות קודם התפילה.

כל שהוא לצורך רפואה מותר, אפילו אינו חולה גמור, ואין צריך שיהיה דווקא עפ"י רופא בקיא. (עי' מ"ב ס"ק כ"ד, כה"ח אות לו, פסק"ת [יח]).

סעיף ד: אדם משום שרעב אינו יכול לכוון בתפילתו רשאי לאכול קודם התפילה

הצמא והרעב, הרי הם בכלל החולים, ולכן אם יש בו יכולת לכוין דעתו, יתפלל; ואם לאו, אם רצה לאכול כדי שיוכל לכוון בתפילתו אל יתפלל עד שיאכל וישתה. [נדע דמקור סעיף זה הוא מהרמב"ם, ולדבריו מי שאינו יכול לכוון מחמת שרעב, אינו רשאי להתפלל עד שיאכל וישתה. אמנם המחבר הוסיף תיבות "אם רצה", משום שאנו בלאו הכי לא מכוונים כל כך בתפילה, לכן יכול להתפלל בלי לאכול קודם ומ"מ מי שרוצה לאכול על מנת שיוכל לכוון היטב בתפילתו יכול לסמוך על הרמב"ם]

סעיף ה: אם התחיל לאכול קודם עלות השחר צריך להפסיק

ואם התחיל לאכול קודם עלות השחר, צריך להפסיק משום שאיסור אכילה קודם תפילת שחרית נלמד מהפסוק "לא תאכלו על הדם", דהיינו שיש איסור על עצם האכילה ולא (רק) מחשש שמא ימשך. וי"א שא"צ להפסיק והלכה כדעה ראשונה.

אכילה קודם עלות השחר:

כתב המ"ב (ס"ק כ"ז) שאסור להתחיל לאכול סעודת קבע שהיא יותר מכביצה פת בחצי שעה הסמוכה לעלות השחר, וטעמו משום דמדמה אכילה קודם שחרית למה שאסרו בשאר מצוות אכילה ומלאכות בחצי שעה שלפני זמן המצווה משום שמא יימשך (עי' ז' ומ"ב שם. וע"ע בסי' רל"ב סע' ב' ומ"ב שם סק"ה), ולכן מצד זה, אסור להתחיל בסעודה חצי שעה קודם עלוה"ש משום שמא ימשך ויחלוף זמן תפילה.

ועי' בי"א (ח"ה, סי' כב, אות ה) שמשמע שם שאיסור אכילה חל מעלות השחר ולא בחצי שעה הקודמת לעלוה"ש. וע"ע בילקו"י (סע' מג) שמבואר להדיא שאין איסור קודם עלוה"ש.

ועל פי הוזהר הקדוש כתבו שאפילו אם קם בחצות, אם ישן שנת קבע אסור לאכול ולשתות קודם התפילה (כיון שבשינה מסתלקת מהאדם הנשמה ואינה חוזרת עד שמתפלל ונמצא שמאכיל לצד הטומאה, והרחיבו בחומרת הדבר). וכ"פ בכה"ח (אות כח) והמנהג להקל בשתייה.

ובמ"ב (ס"ק כ"ח) כתב להיזהר בזה לכתחילה. ובילקו"י (שם) כתב להקל כדברי השו"ע והפוסקים, והוסיף שהצנועים מושכים את ידיהם ונמנעים מאכילה לחוש לדברי הוזהר. גם ביבי"א (שם) כתב שראוי לירא שמים להחמיר כדברי הוזהר.

סעיף ו: משיגיע זמן תפילה אסור ללמוד אם אינו רגיל ללכת לבית הכנסת להתפלל

אפילו להתחיל ללמוד, אסור משיגיע זמן תפילה (י"א מעלות השחר וי"א מזמן שראוי להתפלל כדי לעמוד בתפילה עם הנץ החמה), והיינו מי שרגיל להתפלל בבית מדרשו ביחידות ואינו רגיל לילך לבהכ"נ, דאיכא למיחש דלמא מטריד בגירסיה (ימשך אחר לימודו ולא ישים לב לסוף זמן תפילה) ויעבור זמן ק"ש ותפילה (ואם העמיד חבר שיזכיר לו – מותר);

אבל מי שרגיל לילך לבהכ"נ, מותר וי"א שדווקא כשרגיל להתפלל בשעה קבועה (עי' פסק"ת אות כג, בהערה 262. ובילקו"י, סע' מו, לא כתב כן).

ואם הוא מלמד לאחרים, אפילו אם אינו רגיל לילך לבית הכנסת, מותר כיון שהשעה עוברת, דזכות הרבים דבר גדול הוא ואם לא ילמדו עכשיו יתבטלו ולא יוכלו ללמוד (עי"ל סי' ק"ו).

לימוד תורה דרכים:

אם כבר א"הגיע זמן ק"ש – אם צמשרים שיעבור הזמן עד שיסיימו ללמוד, יקראו ק"ש לפני שמתחילים ללמוד.

אם מתחילים ללמוד אקודם זמן ק"ש – אם על ידי שלא ילמדו עכשיו - יתבטלו מלימודם ולא ילמדו אחר כך, לא יפסיקו לק"ש. ואם על ידי כך יעבור זמן ק"ש – עי' בסי' ק"ו, סע' ג', שי"א שאפילו הכי לא יפסקו משום מעלת לימוד הרבים אלא לפסוק ראשון של ק"ש. (כן פירשו אחרונים דברי הרמ"א שם) וי"א שאם יעבור זמן ק"ש צריך לפסוק לק"ש ותפילה (עי' כה"ח אות מ"ה ואות נ').

סעיף ז: מותר להסתפר ולהיכנס למרחץ סמוך לשחרית

מותר להסתפר וליכנס למרחץ סמוך לשחרית כלומר, קודם עלות השחר, אבל משעלה השחר אסור משום שמתעסק בצרכיו כבסע' ג'. שלא גזרו אלא סמוך למנחה שהוא דבר המצוי (ר"ל, שמצוי שאדם הולך להסתפר סמוך למנחה ולכן אסרו להסתפר בחצי שעה שלפני זמן מנחה – שמה ימשך. ומלאכות שמצוי שעושים אותן קודם עלות השחר יש אוסרים, וכ"פ המ"ב ס"ק י"ז. ולכן טוב לברך ברכות השחר לפני שיעשה אותן)

סעיף ח: בשעת הדחק יכול להתפלל משעלה השחר

בשעת הדחק, כגון שצריך להשכים לדרך, יכול להתפלל משעלה עמוד השחר וימתין מלקרות ק"ש עד שיגיע זמנה. (אם אפשר לו לקרות ק"ש על הדרך, דהיינו שיתכוין בפסוק ראשון וכמו שנתבאר לעיל סי' נ"ח בסע' ג', שאם לא יהיה לו פנאי אחר שיגיע זמן ק"ש אפילו לכוון בפסוק ראשון, יכול לקרוא גם ק"ש מעלות השחר) (בי"י בשם הרשב"א),
ואף על פי שאינו סומך גאולה לתפלה, הכי עדיף טפי שיתפלל בביתו מעומד, ממה שיתפלל בזמנה והוא מהלך ויסמוך גאולה לתפלה.

כ בגמרא (ברכות ל.) נחלקו אמוראים וכן בברייתא מה עדיף - תפילה בכוונה או סמיכות גאולה לתפילה.

ופסקו ר"ח והרא"ש והרשב"א כאב"ד דשמואל ולוי (וכת"ק) - שכוונה עדיפה ולכן עדיף להקדים להתפלל תפילת שמונה עשרה כדי שיוכל לעמוד ולכוון כראוי, אע"פ שעל ידי כך לא יסמוך גאולה לתפילה. וכ"פ בשו"ע.

והאחרונים כתבו שאין המנהג כמו שכתב בשו"ע, ונראה שקי"ל בזה נגד פסק השו"ע, שסמיכות גאולה לתפילה עדיפה מתפילה בכוונה וכדברי הלכות גדולות שפסק כרשב"א שחולק על ת"ק. (ועיי"ש בגמ' שנראה שזו דעת רב אשי). ובכה"ח (אות נד) כתב שעפ"י האר"י ז"ל, ק"ש צריכה להיות דווקא לפני תפילת י"ח כי כן הסדר הראוי כמבואר בשער הכוונות.

סימן צ – מקום הראוי להתפלל, ולהתפלל עם הציבור, ודין ההולך בדרך

סעיף א: המתפלל לא יעמוד על גבי דבר גבוה

המתפלל, לא יעמוד על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל (ואפי' אינן גבוהין שלשה, ב"י בשם מהרי"א) משום שאפילו שאינו גבוה הרבה לא יוכל לכוון כראוי כי ירא שמא יפול, ולא על גבי מקום גבוה ג"ט (כדלקמן בסע' הסמוך), משום שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה', אלא א"כ היה זקן או חולה, או שהיה כוונתו להשמיע לצבור ובמקום שירא שמא יפול, יש אוסרים אפילו אם כוונתו להשמיע לציבור. ואם צריך לעמוד שם לצורך התפילה וכד' כגון שמש בית הכנסת - מותר. ונראה דגם זה דווקא כשאין לו פחד ליפול (עי' פסק"ת אות א)

◁ אדם שהזקק להתפלל תוך כדי נסיעה (כמובן שלכתחילה יש להמנע מכך, ומוטב אף להקדים להתפלל קודם הנגן החמה כדי להמנע מכך כדלעיל ס"ס פ"ט), אם ירא שמא יפול (כגון שנוסע באוטובוס) עדיף שיתפלל בישיבה. (ואם אפשר יעמוד רק בכריעות) (עי' עור פרטים בדין זה בס"י צ"ד סע' ד-ה, ושם בפסק"ת אות ט).

סעיף ב: שיעור מקום גבוה שאין להתפלל עליו ג' טפחים ואם היה רשות בפני עצמו מותר

שיעור מקום גבוה שאמרו, ג' טפחים ואפילו שאינו עומד על שום דבר אלא שהקרקע מוגבהת, אסור משום גבהות. היה גבוה ג' ויש בו ד' אמות על ד' אמות, הרי הוא כעלייה ומותר להתפלל בו. וכן אם היה מוקף מחיצות, אף על פי אין בו ד' על ד', מותר להתפלל בו, שאין גובהו ניכר, כיון שחלק רשות.

וגם כשמתפלל בשאר צדדים, חוץ לבהכ"נ, יש להחמיר שיחזיר פניו לבהכ"נ מדובר במקרה שאינו יכול לעמוד עם פניו למזרח (הכיוון שאליו מתפללים בבית הכנסת). כגון שיש שם צואה בכיוון זה שאסור להתפלל כנגדה, דאם לא כן לכתחילה יש לו לעמוד לכיוון מזרח.

וכל זה כשניכר שמחזיר אחריו לבהכ"נ כי אז נראה כשתי רשויות, אבל אם הוא מתפלל בבית הסמוך לבהכ"נ, פניו כנגד א"י כראוי ואחריו לכותל ביתו שהוא כותל בהכ"נ, מותר, שאינו ניכר שמחזיר פניו מבהכ"נ.

סעיף ח: אסור לעבור חוץ לבית הכנסת בצד הפתח בשעה שהציבור מתפללים

אסור לעבור חוץ לבהכ"נ בצד שהפתח פתוח בו, בשעה שהציבור מתפללים משמע שאסור דווקא בזמן שמתפללים הציבור תפילת עמידה, ויש מחמירים אפילו בשאר התפילה (פמ"ג, א"א ס"ק י"ד, והביאורו המ"ב וכה"ח), מפני שנראה ככופר, כיון שאינו נכנס להתפלל; ואם נושא משאוי או שלבוש תפילין או שיש בהכ"נ אחר בעיר או אם יש כמה מניינים בבית כנסת הזה או שיש לבהכ"נ זה פתח אחר (או שרוכב על הבהמה לדעת הרמ"א, אך מרן שהשמיט לדין זה נראה שסובר להחמיר ברוכב [כה"ח אות נ']), מותר כיון שבכל האופנים הנ"ל לא יבואו לחשוש שאינו מתפלל אלא יתלו שמחמת סיבה אחרת אינו נכנס להתפלל.

סעיף ט: ישתדל להתפלל בבית הכנסת עם הציבור

ישתדל אדם להתפלל בבית הכנסת עם הציבור ועיקר תפילה בציבור הוא שיתפלל עמהם תפילת שמונה עשרה. ואם הוא אנוס שאינו יכול לבוא לבהכ"נ, יכוון להתפלל תפילת י"ח בשעה שהציבור שבצדו מתפללים תפילת י"ח. וכן אם יבוא לידי הפסד ממון ע"י כך, יכול להתפלל ביחיד (אך משום מניעת רווח אין להקל), (והוא הדין בני אדם הדורים בישובים ואין להם מנין, מ"מ יתפללו שחרית וערבית בזמן שהציבור מתפללים, סמ"ג). וכן אם נאנס ולא התפלל בשעה שהתפללו הציבור והוא מתפלל ביחיד, אעפ"כ יתפלל בבית הכנסת מפני שהוא קבוע ומיוחד לתפילת ציבור.

האם תפילה בציבור היא חיוב על האדם או חשיבות ומעלה גרידא?

אור לציון (ח"ב, פ"ז, הערה ח) – תפילה בציבור אינה חובה גמורה וכן יש לדייק בלשון השו"ע שכתב "ישתדל", לומר שאין זה חיוב אלא השתדלות. ונפקא מינה כשמתנגש עם עניין אחר שמחוייב מן הדין.

אג"מ (ח"ב, סי' כ"ז) – חובה על האדם להתפלל בעשרה. ומה שכתב בשו"ע "ישתדל", אין לדייק מכך שאין חיוב, אלא רצה לומר שצריך להשתדל ולטרוח עבור תפילה במנין ולא לפטור עצמו משום טרחא. [ועי' כה"ח (אות ס"ז) שנראה מדבריו שזה חיוב גמור. וכן נראה לכאורה משו"ע בסע' ט"ז לעניין החיוב ללכת מיל לתפילה בציבור] ועי' מג"א (ס"ק ט"ז) שפירש לשון "ישתדל" שבשו"ע דקאי על תפילה בבית הכנסת. (דהיינו, שאף אם יש לו מניין בבית יש להשתדל להתפלל בבית כנסת ברוב עם). [וע"ע בילקו"י (על סימן צ' סעיף ט, עמ' רמ) שהאריך בנידון זה ובמעלת תפילת ציבור].

וכתב בשולחן ערוך הרב (סע' י"ז): "תפלת הצבור אף על פי שהוא מצוה מדבריהם היא גדולה ממצות עשה של תורה והואיל ומקדשין בה ה' ברבים שהרי מותר לעבור על מצות עשה של תורה ולשחרר עבדו כדי להשלימו לעשרה כמ"ש ביורה דעה סי' רס"ז.

סעיף י: כשמתפלל עם הציבור אסור לו להקדים תפלתו לתפילת הציבור

כשעומד עם הציבור אסור לו להקדים תפלתו לתפילת ציבור משום שנראה כמבזה את הציבור וי"א משום שתפילת הרבים רצויה. אלא אם כן השעה עוברת ואין הציבור מתפללין לפי שמאריכים בפיוטים או לסבה אחרת, (אבל בלא שעה עוברת, יתפלל הפיוטים והתחינות עם הציבור ולא יפרוש מן הציבור אפילו לעסוק בדברי תורה וע"ל סימן ס"ח).

הקדמת תפילה לאנוס או חולה

המ"ב (ס"ק ל"ו) כתב שאנוס או חולה רשאי להקדים תפלתו לתפילת הציבור אפילו כשמתפלל בבהכ"נ. אמנם בבה"ח (אות עד) כתב שלדעת השו"ע אף לחולה ואנוס אסור להקדים תפלתו לתפילת הציבור אם עומד עמהם.

האם מותר להקדים תפלתו לתפילת הציבור כשעושה זאת בכדי להספיק לומר קדושה עם הציבור?

הגרע"י (יבי"א ח"ב, סימן ז) – אדם שמאריך בתפלתו (או שהציבור ממהרים) ורוצה להתחיל תפלתו לפני תפילת הציבור כדי להספיק להגיע לקדושה עם גמור תפלתו, רשאי להקדים מעט ולהתחיל תפילת עמידה כשהציבור נמצא באמצע ברכת אמת ויצ"ב, וזה עדיף מאשר ימהר בתפלתו ויבוא לבלבול ולהבלעת תיבות בתפילה. אך אינו חייב להקדים. [ובתפילת מנחה, שצריך לענות קדיש לפני תפילת עמידה, לא יפסיד הקדיש עבור זה, דקדיש עדיף מקדושה (ילקו"י, סי' צ', דין תפילה בציבור, סע' מג)].

מעשה רוקח על הרמב"ם (הלכות תפילה, פ"י, הלכה טז) – אין להתחיל תפלתו קודם הציבור גם אם כוונתו כדי להספיק קדושה. ועיין בבה"ל תחילת סימן ק"ט שלכאורה כן דעתו (אך אינו מוכרח).

סעיף יא: מי שיש לו בהכ"נ בעירו ואינו נכנס בו נקרא שכן רע

מי שיש לו בהכ"נ בעירו ואינו נכנס בו להתפלל נקרא שכן רע וגורם גלות לו ולבניו. ואם מתפלל בביתו במניין אינו נקרא שכן רע. ומ"מ יש לו ללכת לבית כנסת מצד מעלת תפילה בבהכ"נ כדלעיל סע' ט.

אם יש שתי כנסיות בעיר טוב ללכת לרחוקה כדי שיהיה לו שכר פסיעות (מ"ב בשם המג"א, וכ"כ בילקו"י, סע' לב). וכתב בילקו"י (שם) דמ"מ תלמיד חכם ששוקד על לימודו, נכון יותר שיתפלל בבהכ"נ הקרוב כדי שלא יתבטל מלימודו. עוד כתב, שיש אומרים ששכר פסיעות הוא דווקא כשהולך ברגליו, ולכן נכון שיחנה את רכבו רחוק מעט כדי שיהיה לו שכר פסיעות. (ואם יגרם מזה ביטול תורה לא יעשה כן).

סעיף יב: מצווה לרוץ לבית הכנסת ולכל דבר מצווה ואפילו בשבת

מצווה לרוץ כשהולך לבית הכנסת וכן לכל דבר מצווה, אפילו בשבת שאסור לפסוע פסיעה גסה,

אבל כשיוצא מבית הכנסת אסור לרוץ משום שנראה שבהכ"נ היה עבורו כעול. ואם יוצא על מנת לחזור לבית הכנסת מצווה לרוץ כדי למהר לחזור. ועיקר המצווה לרוץ הוא בסמוך לבהכ"נ ששם ניכר שעושה לשם מצווה (מ"ב). ובכה"ח [אות פו] כתב שכל הדרך מצווה לרוץ, שאין זה מצד הרואים אלא מצד עצמו שיעשה בזריזות [וידועים דברי הרמח"ל (מסילת ישרים, פ"ז) שהזריזות החיצונית מולידה את הפנימית].
ובבהכ"נ עצמו אסור לרוץ אלא ילך באימה.

סעיף יג: מותר לרוק בבית הכנסת

מותר לרוק בבהכ"נ, ודורסו ברגליו או מכסהו בגמי. ובשעת התפילה אסור לרוק (ופרטי דין מי שצריך לרוק באמצע התפילה, מבוארים בס"י צ"ז). ובזמנינו שגם בבית הפרטי מקפידים שלא לרוק, אין להקל בזה כלל (עי' סי' קנא, שעה"צ ס"ק ט"ו).

סעיף יד: ישכים לבהכ"נ להיות מעשרה ראשונים

ישכים אדם לבית הכנסת, כדי שימנה עם היו"ד הראשונים ומקבל שכר כנגד כל המתפללים שיבואו אחריו. ואף אם לא מגיע בעשרה ראשונים, ישתדל להקדים כמה שיוכל (עי' כה"ח אות צז).
ומעלת עשרה ראשונים אמורה דווקא במי שמתפלל שם כל תפילתו (מ"ב מ"ז; כה"ח צח).
ואם קשה לו להיות מעשרה ראשונים בשחרית, ישתדל לקיים זאת במנחה וערבית (כה"ח אות צט).

יציאה מביתו בטלית ותפילין

בשם האר"י ז"ל כתבו שמצווה לצאת מביתו מעוטר בטלית ותפילין ומצווה זו קודמת למצוות עשרה ראשונים (כה"ח, שם; ילקו"י סע' כג). וי"א שמצוות עשרה ראשונים קודמת (אליה רבה, סי' כ"ה, סק"ו).

סעיף טו: חייב אדם להמתין לחבירו בבהכ"נ שבשדות עד שיסיים תפלתו

אם נשאר אדם יחידי מתפלל בבהכ"נ שבשדות או אפי' בבית הכנסת שבעיר, אם היא תפלת ערבית (שמתפללים בלילה), חייב חבירו להמתין לו עד שיסיים תפלתו, כדי שלא יתבלבל בתפלתו.

(ויש מחמירין אפילו ביום, ובבהכ"נ שלנו שהם בעיר וכן נראה דעת הב"י להחמיר. ונראה שהכל לפי העניין, שאם המקום והזמן עלולים לגרום למתפלל שנשאר יחידי לחוסר ריכוז בתפלתו, צריך להמתין לו אפילו בזמנינו), (הטור ומרדכי בשם ר"י והר"י פי קמא דברכות).

ואם מאריך בבקשות ותחנונים, אינו חייב להמתין לו כיון שנראה שאינו חושש להשאר לבד, ולכן אם חבירו נכנס באיחור, א"צ להמתין לו אלא רק ממדת חסידות (מ"ב) אמנם בכה"ח (אות ק) כתב שלדעת מרן הב"י אף בכה"ג צריך להמתין לו מדינא.

סעיף טז: צריך לטרוח ללכת עד מיל כדי להתפלל במניין

ההולך בדרך והגיע לעיר ורוצה ללון בה, אם לפניו עד ד' מילין מקום שמתפללים בעשרה, צריך לילך שם מכיוון שהתפילה בציבור היא בדרכו, שהרי בכוננתו ללכת לשם, הצריכו אותו להמשיך עד לשם ולא יעצור ללון בעיר. ובלבד שלא ילך יחידי ויסתכן בכך.

ולאחריו, צריך לחזור עד מיל, כדי להתפלל בעשרה וכן אם יש מניין עד מיל מביתו צריך לטרוח וללכת כדי להתפלל בציבור.

הנוסע ברכב – האם משער מיל לפי המרחק או לפי הזמן?

שבט הלוי (חלק ט סימן לז) – משערים לפי המרחק (דהיינו כקילומטר אחד בערך), ולכן גם הנוסע ברכב אינו מחוייב לטרוח לשם תפילה בציבור יותר ממרחק מיל (וד' מיל כאשר המניין בכיוון נסיעתו). וכ"פ בשו"ת משנה הלכות (חלק טו, סי ע')

הגר"ש"א (פניני תפילה עמ' קכ) – משערים לפי הזמן ואף הנוסע ברכב צריך לנסוע כ 18 דקות לצורך תפילה בציבור. [וכ"פ בפסק"ת אות כ]

היושב בביתו – האם מחויב לטרוח לנסוע ברכב זמן של 18 דקות? (אם נאמר שמשערים לפי זמן)

תשובות והנהגות (ח"א סי' צ"ח) – חייב לנסוע ברכבו שיעור זמן של הילוך מיל (18 ד'), ואע"פ שאין צריך להוציא ממון עבור זה (עי' מ"ב, ס"ק כ"ט) מ"מ השי"ת יראה ללכת אם מוציא לצרכיו לדברים שאינם צורך ממש, כ"ש שיעשה כן לצורך גבוה ובפרט כאן בשביל התפלה שתתקבל. ומ"מ המקל בזה בוודאי יש לו על מי שיסמוך (פניני הלכה, פרק ב הערה 4).

סעיף יז: לא ישכים לצאת ממקום שיש בו מניין למקום שאין בו מניין

יש מי שאומר (וכן הלכה) שמכל שכן שלא ישכים אדם לילך מעיר שמתפללים בה בעשרה למקום שלא יהיה לו מניין אם יכול לבוא למחוז חפצו בעוד היום גדול ושלא יהא צריך ללכת יחידי אחר התפלה ולכן אם יש לו שיירה שלא ימתינו לו מותר. ואם הולך לדבר מצווה מותר.

כתב בשולחן ערוך הרב (סע' יז) שהאיסור לצאת ממקום שיש בו מניין למקום שלא יהיה לו בו מניין הוא אפילו אם יוצא לפני עלות השחר.

האם מותר לצאת לטיול כשידוע שבמהלכו לא יוכל להתפלל שם במניין?

שבט הלוי (ח"ו, סי' כא, אות ג) – אסור לצאת לטיול אם יפסיד עבור זה תפילה במניין, ורק אם יוצא לדבר מצווה או לצורך בריאות מותר.

הגר"ש"ז אויערבך (הליכות שלמה, פ"ה, סע' ד') – אין ראוי לאדם לצאת לטיול אם יפסיד עבור כך תפילה במניין. והובאה שם (עמ' עב) הערה בשם הגר"נ גולדברג שדן בדברי הגר"ש"א אם דבריו הם מן הדין או רק מצד מידת חסידות אך לא הכריע בזה.

שו"ת יד אליהו (שאלה ו', הובא בשו"ת שבט הקהתי, ח"ד, סי' מד) – מותר לצאת לטיול אע"פ שיודע שלא יוכל להתפלל שם במניין, משום שנוסע בשעת היתר, ואח"כ כשמגיע זמן החיוב בתפילה הוא כבר פטור (כי חכמים לא חייבו לטרוח אלא כאמור בסעיף ט"ז). וסיים על זה ב"שבט הקהתי" שהחכם עיניו בראשו ויכול ללכת למקום שיהיה לו שם מניין. ואכן סמכו על סברא זו להתיר כמה מגדולי הדור, בפרט בצירוף סברא שאם הטיול חשוב לאדם, כגון שהוא זקוק לו להפגת לחצים וכד', חשיב כצורך מצווה.

סעיף יח: בית מדרש קבוע קדוש יותר מבית הכנסת ומצווה להתפלל בו

בית המדרש קבוע קדוש יותר מבהכ"נ, ומצווה להתפלל בו יותר מבהכ"נ, והוא שיתפלל בעשרה ותפילה בבית מדרש קבוע (לרבים) עדיפה אפילו מתפילה ברב עם בבית כנסת.
הגה: וי"א דאפי' בלא עשרה עדיף להתפלל בבה"מ הקבוע לו; ודוקא מי שתורתו אומנתו ואינו מתבטל בלאו הכי ולכן עדיף שיתפלל במקום שלומד, כדי שלא יהיה ביטול תורה בהליכתו (הרי"י פ"ק דברכות). ובזמננו י"א שאין לסמוך על זה כי הדברים אמורים במי שאינו מתבטל מתורה אף לרגע. [עי' פסק"ת, אות כג (ובהערה 254 שם)] גם בילקו"י (דין תפילה בציבור, סע' מ') כתב שאין לת"ח להקל להתפלל ביחידות.
ואפילו הכי לא ירגיל עצמו לעשות כן, שלא ילמדו עמי הארץ ממנו ויתבטלו מבהכ"נ (תשובת הרא"ש כלל ד' והטור).
וכ"ש שלא יעסוק בתורה בב"ה בזמן שהציבור אומרים סליחות ותחינות ובשעת קריאת התורה (הגהות אלפסי החדשים).

סעיף יט: יקבע מקום לתפילתו

יקבע מקום לתפילתו, שלא ישנהו אם לא לצורך כגון שיש במקומו אנשים שטורדים אותו בתפילה (כה"ח אות קיח).
ואין די במזה שיקבע לו בהכ"נ להתפלל, אלא גם בבהכ"נ שקבוע בה צריך שיהיה לו מקום קבוע וכן אם נאנס ומתפלל בביתו יקבע לו מקום מיוחד לתפילתו באחת מפנינות הבית, במקום שלא יבלבלוהו בני הבית. וכן נשים שמתפללות בבית, טוב שיקבעו מקום לתפילתן (ילקו"י, סע' כט). ובתוך ד' אמות נחשב כמקום אחד. ועיקר חשיבות של קביעות מקום הוא לתפילת עמידה (בא"ח, מקץ, אות ד).

סעיף כ: יכנס שיעור שני פתחים ואחר כך יתפלל

יכנס שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל.
י"מ שיעור שני פתחים דהיינו ח' טפחים יכנס לפניו, שלא ישב אצל הפתח (סמוך לפתח) שנראה כמשאוי ישיבת בהכ"נ כי נראה שיושב סמוך לפתח כדי שיוכל לצאת במהרה ולפ"ז אם יש לו מקום מיוחד אצל הפתח, אין בכך כלום.
וי"מ שהטעם מפני שמביט לחוץ ואינו יכול לכויין, ולפי זה אם אינו פתוח לרשות הרבים אין בכך כלום. וי"מ שלא ימהר להתפלל מיד כשנכנס, אלא ישא שיעור שני פתחים דהיינו, שיעור זמן כדי הילוך ח' טפחים. ובזה יוכל להכין נפשו לתפילה, שיסיר מדעתו כל הטרדות ויכוון לבו למקום (עי' סי' צ"ג סע' א). **ונכון לחוש לכל הפירושים.**

< כתבו הפוסקים (מג"א ס"ק ל"ה; מ"ב ס"ק ס"א; כה"ח אות קכז) **בשם הב"ח** (יג), שצריך לעשות שני פתחים לבית הכנסת, כמו שהיה במקדש - אולם לפני ההיכל. ונתן לזה טעם - שבזה שנכנס בשני פתחים, מראה שכשיהודי מתפלל הוא נכנס לפני המלך ממש ואינו שואל על ידי שום אמצעי דיש בזה איסור (עי' אמצעי). וכן נוהגים היום בהרבה מקומות לעשות מבואה לפני היכל בית כנסת. וגם החיד"א (ברכ"י אות ז) כתב לחוש לדברי הב"ח. וכתב המ"ב שלכן טוב להדר להתפלל בבית הכנסת ולא בעזרה.

סעיף כא: צריך שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר

צריך שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר משום ביטול כוונה (ובסי' צ"ח, סע"ד כתוב טעם נוסף לזה). ומ"מ זה רק למצווה מן המובחר ולכן כשמתפללים במקום דחוק שאי אפשר להזהר בזה, אין לחוש. ואם החציצה היא **חוץ לד' אמות** ממנו י"א שאין לחוש (מ"ב בשם פמ"ג).

ודבר קבוע כגון ארון ותיבה אינם חוצצים וכן כל דבר שהוא לצורך התפילה כגון סטנדר או שולחן ששמים עליו את הסידור.

(ולא חשיב מחיצה רק בדבר גדול שגבהו י' ורחבו ד' אבל דבר קטן לא חשיב הפסק) (אבודרהם ואורחות חיים בשם הראב"ד) ופר"ח חולק על הרמ"א וסובר שאפילו דבר קטן חוצץ וכ"כ בכה"ח (אות קלב) להחמיר ושכן נראה דעת מרן השו"ע.

וכן בעלי חיים אינם חוצצים, אפילו אדם אינו חוצץ. הגה: ול"נ דבעלי חיים חוצצים ואדם אינו חוצץ, וכן נראה סברת הפוסקים, ואפשר דנפל טעות בספרים ואחרונים נחלקו בדעת השו"ע ובכה"ח (אות קלד) כתב להחמיר ובילקו"י (סע' מ') הקל.

סעיף כב: יש אומרים שצריך להזהר מלהתפלל אחורי אדם

יש מי שאומר שיש ליזהר מלהתפלל אחורי שום אדם, וטוב לחוש לדבריו במקום שאפשר. והמדקדק במעשיו יראה שיהיה לו מקום קבוע כנגד הכותל. (מ"ב ס"ק ס"ט ; כה"ח, אות קלה)

סעיף כג: אין נכון להתפלל כנגד בגדים או כתלים מצוירים

הבגדים המצוירים, אף על פי שאינם בולטות אין נכון להתפלל כנגדם מפני שמבטלים את הכוונה, ואם יקרה לו להתפלל כנגד בגד או כותל מצויר, יעלים עיניו. הגה: ולכן אסור ג"כ לצייר ציורים בספרים שמתפללין בהן, שלא תתבטל הכוונה (מרדכי ריש פרק כל הצלמים). אבל בגדים שמצויר עליהם דברי תפלות (ציורים שקשורים לע"ז), אפ"י לישוב עליהם בבהכ"נ, אסור משום שנאמר "ולא תביא תועבה אל ביתך" וגם בביתו אסור. (תשובת הרא"ש סי' ב' כלל ה').

◀ כתבו הפוסקים שאסור להתפלל כנגד מראה, משום שנראה כמשתחוהו לבבואה שלו.

תפילה כנגד החלון שמשתקפת בה דמותו – האם אסור כדין תפילה כנגד מראה?

הגר"י קנייבסקי (ארחות רבינו ח"א עמ' נז) – הורה לקהל המתפללים **שלא להתפלל כנגד פורמייקה מבריקה** שמשתקפת שם הבבואה.

ילקו"י (סע' מא) – **יש להקל** להתפלל כנגד חלון סגור אף בלילה (משום שאינו עשוי לשם הסתכלות כמראה, לכן אינו נראה כמשתחוהו לבבואה שלו (עי' שבט הלוי (ח"ט, ס' כא). ואם יכול לסגור את הוילון עדיף טפ"י (משום שיש אומרים שטעם האיסור להתפלל כנגד מראה הוא משום ביטול כוונה וזה שייך גם בחלון).

סעיף כד: לא יתפלל בצד רבו ולא אחורי רבו ולא לפניו

לא יתפלל בצד רבו משום יוהרא, שמראה עצמו שווה לרבו **ולא אחורי רבו** משום יוהרא וי"א משום שנראה כמשתחוה לרבו וי"א משום שמצער לרבו, שאם יצטרך לפסוע שלש פסיעות לאחור בעוד שהוא מתפלל יצטרך להמתין לו **ולא לפניו** שיש בזה בזיון לרבו. [ודין זה אמור "ברבו המובהק והוא הדין בגדול הדור ו'ובאביון] (יש אומרים דכל זה לא מייירי אלא להתפלל ביחיד, אבל בצבור אם כך הוא סדר ישיבתו, אין לחוש אם מתפלל לפניו או אחריו), (ב"י בשם מהרי"א ואוהל מועד) (ואף על פי שטוב להחמיר המנהג להקל) ולדעת הב"י יש להחמיר (כה"ח אות קמג), **אם הרחיק ד' אמות, מותר** להתפלל בצידו או מאחוריו. (ועיין ביורה דעה סי' רמ"ב סעיף ט"ז) ששם מבואר שאם הרחיק ד' אמות מותר אפילו לפני רבו **ולדעת הב"י** לפני רבו אסור בכל אופן (כה"ח אות קמד וכתב דהיכא דלא אפשר יש להקל. ובילקו"י, סעי' נד הקל בזה).

סעיף כה: תלמיד חבר מותר להתפלל אחורי רבו

תלמיד חבר מותר להתפלל אחורי רבו וכן לצדו אבל לפניו אסור.

סעיף כו: כשמתפלל צריך להרחיק מצואה וריח רע ומכל דבר שצריך להרחיק ממנו כשקורין ק"ש

כל מקום שאין קורין בו ק"ש, אין מתפללים בו. וכשם שמרחיקים מצואה ומי רגלים וריח רע ומן המת ומראיית הערוה לק"ש, כך מרחיקים לתפלה והוא הדין לתלמוד תורה וכל דברי קדושה. < יש להרחיק מצואה ד' אמות ממקום שכלה הריח. ואם יש ערוה כנגדו אין להתפלל כך אף אם עוצם את עיניו להרבה אחרונים, אלא צריך להטות גופו לכיוון אחר. ויש מתירים כשעוצם עיניו (עי' יחו"ד, ח"ד, סי' ו'). [נפרטי דיני הרחקה מצואה וראיית ערוה מבוארים לעיל בשו"ע מסימן ע"ד והלאה]

סעיף כז: היה עומד בתפילה והשתין תינוק ישתוק או יתרחק ד' אמות ממי הרגלים

היה עומד בתפילה וה"ה בק"ש ודברי קדושה (כגון כשמברך) **והשתין תינוק בבהכ"נ, ישתוק עד שיביאו מים להטיל על המי רגלים, או יהלך לפניו ד' אמות או לצדדיו או יצא מב"ה ויגמור תפלתו** אבל לא יפסיק בדיבור. **ואם הייתה שם צואה, וצריך להודיע לאחרים שאינם יודעים, מותר להפסיק בדיבור** אם אינו יכול להודיע להם באופן אחר, כדי להצילם מאיסור תורה (מ"ב). הגה: ויותר טוב לילך למקום אחר ולא לשתוק, שמא ישהה כדי לגמור את כולה ויצטרך לחזור לראש ע"י לעיל בסי' ס"ה סעי' א' בענין "שהה כדי לגמור כולה", דמבואר שבוזה (ששהה משום אונס בתפילה) לכו"ע חוזר לראש. (ועי' שם שכה"ח חילק בין שהה בשתיקה לשהה בדיבור). (ב"י בשם רוקח סימן רכ"ד ועי' לעיל סי' ע"ט).

< אם חושש שישהה בכדי לגמור את כולה ואינו יכול להרחיק ד"א כי יצטרך לעבור נגד אדם שמתפלל – **מוטב שיתפלל בתוך ד"א למי רגלים מאשר לעבור כנגד המתפלל**, דבכה"ג יוכל לסמוך על הרשב"א שלדעתו מותר להמשיך להתפלל כנגד מי רגלים (מ"ב ס"ק פ"ה).

סימן קא - שצריך לכוין בכל הברכות, ושיכול להתפלל בכל לשון

סעיף א: צריך לכוין בכל הברכות ולפחות בברכת אבות

המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות ולכל הפחות ישתדל לכוון בחתימת הברכות, ואם אינו יכול לכוין בכולם, לפחות יכוין באבות והכוונה הנדרשת היא שיכוון למה שאומר (פירוש המילים). ויש אומרים שדין מודים כאבות, לכן ישתדל לכוון גם במודים. [ובפסק"ת הביא בשם ספר החינוך (מצווה תלג) שעניין כוונה זו הוא "שיתן האדם אל לבו שלפני ה' הוא מתפלל ואליו הוא קורא" וכוונה זו לעיכובא].

אם לא כיון באבות, אף על פי שכיון בכל השאר, יחזור ויתפלל כיוון שהכוונה באבות מעכבת אף בדיעבד (מדינא דגמרא).

הגה: והאידנא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור (טור). וכן פסקו האחרונים. ובכה"ח כתב שנהגו בזה כרמ"א ולא כמרן שהשמיט דברי הטור הנ"ל. וביבי"א (ח"ג סי' ח') פסק שאם הוא רגיל לכוון באבות בד"כ, יחזור ויעשה תנאי - שאם אינו חייב תהיה תפילתו נדבה.

אם משער שלא יוכל לכוון אפילו בברכת אבות – ימתין מלהתפלל עד שתתיישב דעתו (משום שמדינא דגמרא, בלא כוונה באבות צריך לחזור). ומכל מקום אם עובר זמן תפילה לא ימתין, אלא יתפלל ויתאמן לכוון כמה שיכול (מ"ב, סק"ד).

אם לא כיוון באבות ונזכר לפני שתתם ברוך אתה ה':

מ"ב (סק"ד) – יחזור שוב מ"אלוקי אברהם", כיוון שמן הדין היה צריך לחזור (כמו שפסק השו"ע), לכן בזה שאין בו חשש ברכה לבטלה כיוון שלא חתם, וגם חוזר לומר מאחר הפתיחה (דהיינו שאינו מזכיר שם שמים בחזרתו), יחזור (לאלוקי אברהם) כדי שיאמר הברכה בכוונה ויצא לכל הדעות. וביבי"א (ח"ג, סי' י') כתב שיחזור מ"אלוקי אבותינו" (בלא ר). [ומקור דברייהם מהחיי אדם (ח"א, כלל כד, אות ב)].

כה"ח (אות ד) – כתב בשם פתח הדביר (סק"ב) שנראה שאינו מסכים לחיי אדם הנ"ל.

סעיף ב: לא יתפלל בלב בלבד אלא יחתוך בשפתיו

לא יתפלל בלבד בלבד דהיינו בהרהור לבד, אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאזניו בלחש אך לדעת המקובלים לא ישמיע אף לאזניו, ולא ישמיע קולו לאחרים (כמו שכתוב בחנה "רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע");

ואם אינו יכול לכוין בלחש, מותר להגביה קולו בכה"ח (אות יג) כתב שלא יגביה קולו אלא ישתדל לכוון בלחש, דתפילה בקול יש לחוש שיתאחזו בה החיצונים כדאיתא בזהוהר הקדוש; וזה"מ בינו לבין עצמו, אבל בצבור, אסור, דאתי למטרד צבורא.

הגה: ואם משמיע קולו בביתו כשמתפלל, כדי שילמדו ממנו בני ביתו, מותר ולדעת הב"י אסור אף בכה"ג (כה"ח, שם) (טור).

אם התפלל בלבו בלבד – האם צריך לחזור ולהתפלל?

כה"ל – לא יצא ידי חובה וצריך לחזור להתפלל. וכ"כ בכה"ח (אות ו) ע"פ הזהוהר הקדוש. וכתב בילקו"י ("תפילה בלב", סע' ה') שטוב שיעשה תנאי ויאמר אם לא יצאתי י"ח תפילה הריני מתפלל לשם חובה, ואם יצאתי י"ח תהיה תפילה זו לנדבה.

סעיף ג: יש אומרים שבראש השנה ויום כיפור מותר להשמיע קולם בתפילה אפילו בציבור

י"א שבראש השנה ויום כיפור מותר להשמיע קולם בתפילה, אפילו בציבור כדי לעורר הכוונה. ומכיוון שלכולם יש מחזוריים ואין חשש שיבלבלו אחד את השני הקלו בזה הי"א. וכתב בכה"ח (אות טו) שכתב בלשון י"א כיוון שיש מי שקרא תגר על מנהג זה, וע"פ טעם המקובלים, כל שכן שבראש השנה ויו"כ שהם ימי דין, שיש להזהר להתפלל בלחש דווקא. וכן מנהג ירושלים שאין אומרים תפילת לחש בקול בשום זמן.
הגה: וכן נוהגין, ומ"מ יזהרו שלא להגביה קולם יותר מדאי (דרשות מהרי"ו) ואחרונים כתבו שיותר טוב להתפלל בלחש (מ"ב).

סעיף ד: יכול להתפלל בכל לשון שירצה

יכול להתפלל בכל לשון שירצה וזה דווקא שמבין הלשון, ובלשון אפילו אינו מבין יוצא ידי חובה. ומצווה מן המובחר הוא דווקא בלשון ק. והני מילי בציבור, אבל ביחיד לא יתפלל אלא בלשון הקודש ומ"מ אין להתפלל בכל לשון אלא באקראי אך לא דרך קבע (מ"ב).
וי"א דהני מילי כששואל צרכיו, כגון שהתפלל על חולה (שלא בפניו, דפניו יכול להתפלל בכל לשון לכו"ע כי שכניה למעלה מראשו של חולה) או על שום צער שיש לו בביתו, אבל תפלה הקבועה לצבור כגון תפילת שמונה עשרה, אפילו יחיד יכול לאומרה בכל לשון;
וי"א דאף יחיד כששואל צרכיו יכול לשאול בכל לשון שירצה, חוץ מלשון ארמי.

תפילה בכל לשון – שיטות הראשונים:

במשנה בסוטה (פ"ז משנה א') איתא שאפשר להתפלל בכל לשון. ומאידך, בשבת (יב:) אמר רב "לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי". וא"ר יוחנן "כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו". ונחלקו הראשונים ביישוב הגמרות וכדלהלן:

לדעת הרי"ף – מה שאמרו שתפילה נאמרת בכל לשון זה דווקא כשמתפללים בציבור, אך היחיד אינו מתפלל אלא בלשון הקודש, מפני שמלאכי השרת אינם מכירים לשון זו. [והציבור אינו זקוק למלאכי השרת להעלות תפילתם – וכן הוא לשאר הפירושים].

לדעת רבני צרפת (הובאו בר' יונה) – מה שאמרו שתפילה נאמרת בכל לשון זה נאמר על תפילה שנאמרת בציבור, ואע"פ שעכשיו אומרה ביחיד, מ"מ כיוון שהיא תפילה של ציבור, דהיינו שאינה בקשה פרטית, הקב"ה פונה אליה בעצמו ואין צריך לסיוע של מלאכי השרת. ולאפוקי מתפילה שיחיד מתפלל מעצמו כגון על צער או איזו בקשה פרטית שיש לו – שבזה אין להתפלל אלא בלשון הקודש.

לדעת הרא"ש – מותר להתפלל בכל לשון כפשט המשנה. ורב ור"י לא באו אלא למעט שאין היחיד מתפלל בלשון ארמי דווקא. מפני שמלאכי השרת אינם נזקקים ללשון זו (מפני שמגונה בעיניהם).

< יש להקפיד להתפלל דווקא בלשון הקודש וכנסח שתיקנו אנשי כה"ג שיש בו תיקונים עליונים וסודות נוראים (עי' כה"ח אות טז).

סימן קז – המסופק אם התפלל, ודין תפלת נדבה

סעיף א: אם הוא מסופק אם התפלל חוזר ומתפלל

אם הוא מסופק אם התפלל, חוזר ומתפלל, ואינו צריך לחדש שום דבר שאין לך חידוש גדול מזה שיוצא מידי ספיקו. אמנם צריך לעשות תנאי, שיאמר: אם לא התפללתי תהיה התפילה לחובה, ואם התפללתי תהיה לנדבה. אמנם בכה"ח (אות ד) כתב שיש לחוש לדעת רב האי גאון, שצריך לחדש דבר גם כשמתפלל מספק.

אבל אם ברי לו שהתפלל, אינו חוזר ומתפלל בלא חידוש; ועל ידי חידוש, חוזר ומתפלל בנדבה כל הפעמים שירצה דאמר ר' יוחנן "הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו",

חוץ מתפלת מוסף שאין מתפללים אותה בנדבה כיוון שאין מקריבים קרבן מוסף לנדבה. ומשעם זה, אם מסופק אם התפלל מוסף לא יחזור להתפלל כי לא יכול להתנות שתהיה לנדבה. נה"ה בשבת ויו"ט כדלקמן.

ובשבת ויו"ט, אינו מתפלל תפלת נדבה כלל כיוון שאין מקריבים נדבות בשבת ויו"ט.

ואם התחיל להתפלל על דעת שלא התפלל, ונזכר שכבר התפלל, פוסק אפי' באמצע ברכה אפילו יכול לחדש בה דבר כי לא יוכל לעשותה לנדבה אחר שכבר התחיל לשם חובה, כמו שאין קרבן שחציו חובה וחציו נדבה.

המסופק אם התפלל ערבית האם צריך לחדש בה?

כיון שתפילת ערבית היתה מעיקרה רשות, אם מסופק אם התפלל ערבית י"א שצריך לחדש בה דבר כשחוזר ומתפלל וכן ראוי לעשות. (משנ"ב סק"ב)

מי שהסתפק אם התפלל וחוזר להתפלל בתנאי האמור לעיל, ובאמצע התפילה נזכר שכבר התפלל: אינו פוסק תפילתו אלא ממשיך ומסיימה, כיוון שהתנה שאם התפלל תהיה לנדבה ולכן יכול לסיימה כעת לשם נדבה.

האם צריך לחדש בה דבר?

י"א (מאמר מרדכי, סק"ה) שצריך לחדש דבר אף בתפילה שחזר משום ספק, אם נזכר באמצע שהתפלל, כי אחר שהתברר שאינו בספק, הרי זו תפילת נדבה ולכן צריכה חידוש ככל תפילת נדבה.

וי"א (א"ר סק"ד) שאינו חייב לחדש דבר בכה"ג אלא שראוי לעשות כן. [בה"ל ד"ה על דעת]. (ועי' מה שכתבנו לעיל בשם כה"ח [אות ד])

המתפלל תפילת ערבית לשם חובה ונזכר שכבר התפלל – האם צריך לפסוק באמצע כבשאר תפילות?

כה"ח (אות יב), ילקו"י (סע' ז) – יסיים תפילתו ואינו צריך לפסוק, כיוון שעיקרה של תפילת ערבית רשות, ואע"פ שקבעה כחובה, בכגון זה שפיר יש לחושבה כרשות לומר שאינו צריך להפסיק באמצע אלא יסיימה על דעת נדבה.

מג"א (סק"ג), בה"ל (ד"ה פוסק) – אפילו בתפילת ערבית פוסק אם נזכר באמצע שכבר התפלל, שכיוון שכבר נקבעה כחובה, כשהתחיל אותה הייתה כוונתו על דעת חובה, ואם כן נמצא שעושה חציה לחובה וחציה לנדבה וזה אי אפשר.

סעיף ב: כשמתפלל לנדבה צריך לחדש בברכות האמצעיות או לפחות באחת מהן

חידוש זה שאמרנו, הוא שיחדש דבר בכל ברכה מהאמצעיות אך לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות, מעין הברכה דהיינו שיוסיף בכל ברכה בקשה השייכת לאותה ברכה;

ואם חדש אפילו בברכה אחת, דיו, כדי להודיע שהיא נדבה ולא חובה ונראה שצריך להוסיף בקשה שאינו רגיל לאומרה כל יום, שאז נראה על ידי כך שהתפילה לנדבה ולא לחובה. (בה"ל, ועיין כה"ח אות טו)

הגה: (י"א דלא מיקרי חידוש אלא אם נתחדש אצלו דבר שלא היה צריך אליו קודם לכן), (טור בשם הרא"ש) והב"י דחה דברי הרא"ש הללו.

סעיף ג: אין צבור מתפללים תפילת נדבה

אין צבור מתפללין תפילת נדבה כלל כיוון שאין ציבור מקריבים קרבן נדבה.

סעיף ד: הרוצה להתפלל תפילת נדבה צריך שיהיה מכיר את עצמו שיוכל לכוון בתפילתו

הרוצה להתפלל תפילת נדבה, צריך שיהא מכיר את עצמו זריז וזהיר ואמיד בדעתו שיוכל לכוון בתפלתו; מראש ועד סוף;

אבל אם אינו יכול לכוין יפה, קרינן ביה: למה לי רוב זבחיכם (ישעיה א, יא); והלואי שיוכל לכוין בג' תפלות הקבועות ליום ומשום כך, בזמנינו אין נוהגים להתפלל תפילת נדבה (עי' בה"ל ד"ה "אם" ובא"ח, סוף פרשת משפטים).

אלא שבמקום שיש ספק בדין, כתבו הפוסקים שיוכל להתפלל ולהתנות שאם אינו חייב תהיה תפילתו לנדבה, ובדומה לדין של ספק התפלל. (כה"ח אות כ; ילקו"י סע' ה'; ועיין מ"ב סי' קח סק"ב בשם הפמ"ג, ואם דעת רוב הפוסקים להקל אינו חוזר מספק בנדבה [כה"ח סי' קי"ח אות א; מ"ב, סי' ק"ח ס"ק ל"ג].)

סימן קח - מי שלא התפלל לסבת טעות, או אונס או במזיד

סעיף א: טעה או נאנס ולא התפלל מתפלל שמים בתפילה שלאחריה

טעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שמים: הראשונה מנחה, והשניה לתשלומין;

ואם היפך (שהתכוון בתפילה הראשונה לשם תשלומין), לא יצא ידי תפלה שהיא תשלומין ולתפילת מנחה יצא ידי חובה, וצריך לחזור ולהתפלל אותה כי תקנת חכמים שאפשר להשלים תפילה, היא דווקא בזמן שעוסק בתפילה חיובית ולא קודם לכן. וי"א שכיוון שלא הפך הסדר בפירוש (אלא רק במחשבה), יוצא בדיעבד אף שהקדים (במחשבתו) התשלומין לתפילה של עכשיו, ולכן טוב שיתנה כשחוזר ומתפלל שאם אינו חייב לחזור תהיה תפילתו לנדרבה.
וכן הדין בכל מקום שצריך להתפלל תפלה לתשלומין שמקדים את התפילה החיובית לתשלומין.

מי שהיה פטור בשעת התפילה – האם צריך להתפלל תשלומין על התפילה שהפסיד?

אונן – אם לפני שנהיה אונן כבר חל עליו חיוב תפילה, צריך אחר"כ להתפלל תשלומין על התפילה שהפסיד. אך אם נהיה אונן עוד קודם שהגיע זמן תפילה, אין צריך להשלים, כי לא התחייב בתפילה זו כלל שיהיה צריך להשלימה (שו"ע יו"ד, שמ"א, סע' ב).

מי שעסק בצרכי ציבור – קי"ל בס"י צ"ג שהעוסק בצרכי ציבור פטור מן התפילה. וכתב המ"ב (שם, סק"ח) שכיוון שהיה פטור מן המצווה, אין צריך להתפלל תשלומין. אמנם כאן בסק"ב, כתב בשם הפמ"ג שיתפלל תשלומין אך בתורת נדבה ויחדש בה דבר.

סעיף ב: טעה ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שמים

טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שמים: הראשונה ערבית, והשניה לתשלומין;
טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שמים: הראשונה שחרית, והב' לתשלומין. לאחר שאומר יוצר וי"ח ברכות וחזרת הש"ץ ותחנון (מ"ב) ובכה"ח (אות יט) כתב שלא יאמר תחנון עד אחר התשלומין, יאמר אשרי כדי שיעמוד להתפלל מתוך דברי תורה (עי' סי' צ"ג) ואח"כ יתפלל י"ח לתשלומי ערבית.
(וכן כשמתפלל ערבית שמים, משום שלא התפלל מנחה, יאמר אשרי בין תפלה לתפלה) (סמ"ק וריב"ש סי' ק"מ).

האם לומר "אשרי" אחר תפילת החיוב, קודם שמתפלל את תפילת התשלומין?

רמ"א – בכל תפילה שבא להשלים, יאמר "אשרי" בין תפילת החיוב לתפילת התשלומין.

מ"ב (ס"ק י"ד בשם המקובלים) – אין לומר "אשרי" בערבית אף כשמשלים לתפילת מנחה. וכ"כ בילקו"י (סע' ב') שלא יאמר אשרי בלילה, אלא ימתין לענות לקדישים שבסוף תפילת ערבית ואחר כך יתפלל תשלומין.

כה"ח (אות כ'), בא"ח (משפטים, אות ט') - ע"פ המקובלים אין לומר "אשרי" אחר תפילת מנחה, ולכן כשמשלים לשחרית או למנחה, אין לומר אשרי, אלא די שישנה כדי הילוך ד' אמות. [כיון שעיקר אמירת אשרי היא לבקשה על המזונות והפרנסה, ויש להזכיר זאת בעת רצון ולא אחר המנחה שאז מצויים הדינים (זהר פנחס דף רכו)].

סעיף ג: משלים תפילה שהפסיד דווקא בזמן תפילה

הא דמשלים התפילה שהפסיד, דוקא בזמן תפילה, דהיינו בשעה שעוסק בתפילה, שצריך להסמיך לתפילה של עכשיו את תפילת התשלומין. ובדיעבד כל שלא עבר עדיין זמן תפילה יכול להתפלל לתשלומין אפילו אם לא הסמיכה לתפילה החיובית (ועי' לקמן בהרחבה).
אבל בשעה שאין זמן תפילה, לא שחכמים תיקנו השלמה דווקא בשעת תפילה.

עד מתי יכול להשלים תפילה שהפסיד?

פר"ח (אות ג), **שו"ע הרב** (סע' ז) – יכול להשלים רק בשעה שעוסק בתפילה (שאחריה), ורק ישהה כדי הילוך ד' אמות או אמירת "אשרי". אך אם הפסיק ביניהם והלך לעסקיו לא יכול להשלים, דכבר אינו עוסק בתפילה (עיי"ש שחולק על הבנת הב"י ברשב"א).

דרך החיים (דיני תשלומי תפילה, ה) – כל זמן שלא עבר זמן תפילה יכול להשלים אפילו שאינו עוסק כבר בתפילה. או **שעוסק בתפילה** ואפילו עבר זמנה לכתחילה כגון אם מתפלל באותו יום תפילת שחרית אחר ארבע שעות, אע"פ שעבר זמן תפילה, כיוון שמתפלל עכשיו, חשיב שפיר 'זמן תפילה' ויכול להשלים תפילת ערבית שהפסיד.

חיי אדם (כלל כז, סע' ה) – יכול להתפלל לתשלומין כל זמן שיכול להתפלל את התפילה שלאחריה ואפילו שכבר אינו עוסק בתפילה וכבר הקדים והתפלל אותה (כגון בשחרית, יכול להשלים עד חצות, אע"ג שזמן תפילת שחרית רק עד ארבע שעות).

פסיקת ההלכה למעשה:

מ"ב (ס"ק ט"ו) – לכתחילה יש לחוש לדברי הפר"ח ולהסמיך את תפילת התשלומין לתפילה הקבועה שאחריה. ובדיעבד ינהג כדברי דרך החיים (דהיינו שאפילו אחר ארבע שעות, אם מתפלל אז שחרית יכול להתפלל לתשלומין). ומ"מ כתב שיותר טוב להתנות שאם אינו חייב תהיה תפילתו נדבה. [ובכ"ח (אות כא) כתב שיחדש בה דבר (שלדעתו תמיד כשמתפלל בתנאי של נדבה יחדש דבר, דאפילו בתפילת חובה רשאי להוסיף)].

ילקו"י (סע' טו), **פסק"ת** (אות ז) – בדיעבד יכול להשלים (בתנאי של נדבה) כל זמן שיכול להתפלל התפילה שלאחריה (וכדברי החי"א).

סעיף ד: אין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה

אין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה בלבד, שאם טעה ולא התפלל שחרית ולא מנחה, מתפלל ערבית שתיים: אחרונה לתשלומי מנחה, אבל שחרית אין לה תשלומין, וכן בשאר תפלות וה"ה אם התפלל מנחה, כיוון שעבר זמן מנחה לא יוכל להשלים לשחרית וכנ"ל בסעיף הקודם.

אם שכח שחרית ביום שיש בו מוסף, אין להתפלל פעמיים מוסף לתשלומין, אלא ישלים במנחה. (וגם אם התפלל מוסף ורק שחרית שכח, יכול להשלים במנחה את תפילת שחרית דחשיב שמשלים בתפילה הסמוכה (מ"ב סוף ס"ק ט"ו))

סעיף ה: אף על פי שאין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה יכול להתפלל נדבה

אף על פי שאין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה לאותה תפילה, ותפלות (אחרות) שהפסיד אין להם תשלומין, אם רצה להתפלל אותה נדבה ושיחדש בה שום דבר, הרשות בידו; ונכון לעשות כן כדי לצאת ידי הסוברים שיש תשלומין אפילו לכמה תפילות שעברו. ויתנה שאם אינו חייב תהיה נדבה (מ"ב, ס"ק י"ט; ילקו"י סע' יז). **ובכ"ח** (אות כו) כתב שכיום שאין מתפללים נדבה כיון שלא יכולים לכוין כראוי כדלעיל ק"ז ד לא יתפלל, כיוון שלרוב הפוסקים אין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה.

סעיף ו: אין תשלומין לתפילת מוסף

עבר כל היום ולא התפלל מוסף, אין לה תשלומין כיוון שלא שייך לקרוא את קרבנות המוסף אחר שעבר זמנם, וגם כל תקנת מוסף היא משום 'ונשלמה פרים שפתינו' ולכן יש לומר על זה 'עבר זמנו בטל קרבנו', משא"כ בשאר תפילות שעניינם רחמים והלוואי שיתפלל אדם כל היום כולו'.

סעיף ז: אם לא התפלל במזיד אין תשלומין לתפילתו

הזיד ולא התפלל תפלה אחת, אין לה תשלומין אפי' בתפלה הסמוכה לה ועל זה נאמר 'מעוות לא יוכל לתקן' ואם רצה יתפלל אותה נדבה, ואינו צריך חידוש אם מתפלל אותה בתפלה הסמוכה לה ואף בזמניו, כן משמע מסתימת המ"ב ועוד פוסקים. וכתבו (אשי ישראל, פ"ל, הערה יב) בשם הגר"ח קנייבסקי שכאן כיוון שעדיין לא התפלל כלל תפילה זו יכול להתפלל לנדבה. ובילק"י (סע' ח') וכה"ח (אות לא) כתבו שבזמניו אין להתפלל גם בזה.

◀ האומר מותר נחשב כשוגג - שאם הפסיד תפילה משום שחשב שעל פי דין אינו צריך להתפלל, יכול להתפלל תשלומין.

סעיף ח: מי שלא התפלל כי סבר להתפלל אחר שיגמור את עסקו ועברה לו השעה יש לו תשלומין

מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל, מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור אותו עסק שהוא מתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו השעה ואפילו אם התחיל לעסוק באיסור, כגון הדברים המפורטים בס"י רל"ב שאסור להתחיל לפני התפילה (מ"ב ס"ק כ"ג). ובכה"ח (אות לה) כתב שיעשה תנאי שאם אינו חייב תהיה תפילתו נדבה; וכן מי שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יבא לידי הפסד, ועל ידי כך הפסיד מלהתפלל; וכן מי שהוא שכור ולא התפלל, כולם חשובים אנוסים, ויש להם תשלומין ואם התחיל לשתות אחר שהגיע זמן תפילה, דעת הב"ח (משפטים, אות יג) שצריך להתנות שאם אינו חייב תהיה תפילתו נדבה. וכ"כ בכה"ח (שם). הגה: מיהו לכתחילה לא יעבור זמן תפלה משום הפסד ממון (ת"ה סי' ה') דאפילו מלימוד תורה מפסיקים לצורך תפילה [שבת י.].

מי ששכח להתפלל מחמת טרדת העסק:

שו"ע, החיד"א (ברכ"י אות ו'), כה"ח (אות לב) — דינו כשוגג שיש לו תשלומין על התפילה שהפסיד.

ילקו"י (סע' ט') כתב שממדת חסידות יעשה תנאי (דמעיקר הדין הלכה כפסק השו"ע שא"צ להתנות).

בא"ח (שם) — צריך שיעשה תנאי שאם אינו חייב תהיה נדבה, כיוון שיש חולקים ולדעתם אין תשלומין למי ששכח להתפלל.

סעיף ט: טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת מתפלל ערבית של שבת פעמיים

טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל ערבית שתיים של שבת אע"ג שבאה לתשלומין של חול, כיוון שעכשיו שבת; הראשונה לערבית, והשנייה לתשלומין וכן אם קיבל שבת קודם שהתפלל מנחה, יתפלל ערבית של שבת שתיים.
הגה: וה"ה אם לא התפלל מנחה בערב ר"ח, מתפלל של ר"ח שתיים;
ואם לא הזכיר יעלה ויבא בראשונה והזכיר בשנייה, צריך לחזור ולהתפלל. כי גילה דעתו שהראשונה הייתה לשם תשלומין, ומשום שא"א להקדים תשלומין לתפילה החיובית צריך לחזור לשם תשלומין. ובילקוי"י (סע' כג) כתב שיעשה תנאי שאם אינו חייב לחזור תהיה לנדבה (ואין לומר שגילה דעתו ששניה לשם חובה דמ"מ שייד הזכיר ר"ח בזמנו);
אבל אם לא הזכיר בשתייהן, או הזכיר בראשונה ולא בשנייה, אין צריך לחזור (כל בו, חוץ ממה שכתב של ר"ח שתיים).

מי שלא התפלל ערבית בר"ח ובשחרית כשבא להשלים שכח לומר יעלה ויבוא בתפילה השנייה – האם צריך לחזור?

מ"ב (ס"ק כ"ו) – אין צריך לחזור. כיוון שבערבית של ר"ח מי ששכח יעלה ויבוא א"צ לחזור, א"כ לא יהיה דין תפילת התשלומין חמור מתפילה בזמנה.

ילקו"י (סע' כד) כה"ח (אות לט בשם הא"ר) – יחזור בתנאי של נדבה ויחדש בה דבר.

כ מי שלא התפלל מנחה בר"ח ויש שני ימים בר"ח, ובערבית כשבא להשלים שכח לומר יעלה ויבוא בתפילה השנייה – אינו חוזר. כיוון שבערבית אין חוזרים, לא תהיה חמורה תפילת התשלומין מתפילת ערבית עצמה שעומד בה (מ"ב, שם; ילקו"י, שם).

סעיף י: טעה ולא התפלל מנחה של שבת מתפלל במוצאי שבת שתיים ומבדיל בראשונה ולא בשנייה

טעה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במוצ"ש (שתיים של חול), מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשנייה;
ואם לא הבדיל בראשונה, והבדיל בשנייה, שניה עלתה לו לתפילת החובה, ראשונה לא עלתה לו כלל. כי גילה דעתו שהתפלל הראשונה לשם תשלומין ולכן לא יצא בה;
ואם הבדיל בשתייהן, או לא הבדיל בשתייהן, יצא.

כ כל מקום שאמרנו שאם טעה צריך לחזור כי גילה דעתו שהקדים התשלומין לחובה, הני מילי בסתמא. אבל אם כיוון בפירוש בראשונה לשם חובה ובשנייה לתשלומין – יצא (מ"ב ס"ק כ"ט; ילקו"י סע' כ'; כה"ח, אות מו)

סעיף יא: טעה במנחה של שבת והתפלל תפילה של חול מתפלל במוצ"ש לתשלומין בתורת נדבה

טעה במנחה של שבת והתפלל י"ח ולא הזכיר של שבת (שלא יצא י"ח והיה צריך לחזור), מתפלל במוצאי שבת שתיים, ואינו מבדיל בשנייה, ויתפלל אותה בתורת נדבה (דהיינו שיתנה שאם חייב להתפלל תשלומין תהיה לחובה ואם פטור תהיה לנדבה) ואינו צריך לחדש בה דבר דכיוון שהדין מסופק, הרי זה דומה למש"כ לעיל ריש סי' קו, שכיוון שיוצא מידי ספקו אין לך חידוש גדול מזה;
וה"ה אם לא הזכיר יעלה ויבא במנחה של ר"ח שיתפלל ערבית שתיים והשניה תהיה בתנאי של נדבה.

מחלוקת הראשונים במי שטעה במנחה של שבת והתפלל תפילה של חול:

תוספות (כו: ד"ה "טעה") – לא חוזר במוצאי שבת, כיוון שגם ככה אינו מתקן במה שיחזור, כי מה שהחסיר זה תפילה של שבת, ובמוצ"ש לא יועיל מה שיתפלל שתיים שהרי מכל מקום אינו מזכיר של שבת.

חכמי פרובינצא (הו"ד בר' יונה, יח:) – חוזר ומתפלל. דמשום שלא יצא ידי חובתו בתפילת המנחה (ואם היה נזכר בשבת היה צריך לחזור ולהתפלל), כי לא התפלל כדינה, אם כן דינו כמי שלא התפלל ולכן צריך להתפלל שתיים בערב להשלים התפילה שחסרה לו.

◀ **הכרעת השו"ע** (כרבינו יונה) – יתפלל תפילה שניה במוצאי שבת בתנאי של נדבה, לחוש לשתי הדעות.

אם חל ראש חודש ביום שישי, ור"ח רק יום אחד, ושכח להזכיר במנחה יעלה ויבוא:

◀ לא יכול להשלים בשבת, כי צריך לעשות תנאי של נדבה ואין מתפללים נדבה בשבת. (מ"ב ס"ק ל"ו; בא"ח, משפטים אות טז)

ובילקו"י (סע' כח) כתב שיש כוונה לצאת ידי חובת תשלומין (אם צריך) בברכת מעין שבע שמברך שליח הצבור. (עי' שם בהערה שכתב שלדעת ערך השולחן (סק"ז) יכול להתפלל בזה לתשלומין בשבת משום ספק ספקא. ונהי דלא פסק כדבריו, מ"מ מהני לצרף שיכוון לצאת מברכת הש"צ)

סעיף יב: הטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפילה שלא בזמנה לא הוי הפסקה

הטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפילה, שלא בזמנה, לא הוי הפסקה ולכן א"צ לחזור. והרבה אחרונים חולקים על זה.
הגה: מיהו אם נזכר שטעה, פוסק אפי' באמצע הברכה (א"י מסכת ברכות).

המזכיר בתפילה דבר שאינו שייך היום:

שו"ע, כה"ח (אות נח), בא"ח (שם, אות יז) – לא הוי הפסק בדיעבד ואינו צריך לחזור אפילו לתחילת ברכה.

מ"ב (ס"ק ל"ח, בשם רוב האחרונים) – אם הזכיר מאורע שלא בזמנו, נקרא הפסק וצריך לחזור לתחילת ברכה (ואם עומד בין הברכות אינו חוזר). ושלוש ברכות הראשונות והאחרונות דינן כברכה אחת (שחוזר לתחילת השלש). **וכל זה** כשהזכיר דבר שלא שייך כלל לאותו היום, כגון שהזכיר ר"ח ביום חול, שאז נראה כאומר שקר, אמנם אם אמר דבר שאינו שקר, כגון הבדלה, אע"פ שאינה שייכת ביום חול, מ"מ אין בזה שקר, כי אינו אלא מזכיר שבח הבורא וזה שייך בכל יום. **ובדיעבד אם לא חזר** לראש הברכה, כתב בשם החיי אדם (כלל כה, יא) שלא חוזר.

ילקו"י (סע' לא) – יסיים תפילתו (כדברי השו"ע דלא הוי הפסק). ואח"כ יכול לחזור להתפלל בתנאי של נדבה (עי' שם בהערה שכתב בשם אביו זצ"ל (בהליכות עולם ח"א עמ' ק"פ) שצריך לחזור, לצאת לדעת האחרונים הנ"ל. וכ"פ בשו"ע הרב (סע' יח)). [ואם אירע כן בתפילת תשלומין, אינו חוזר להתפלל].

◀ **ולענין מי שדיבר באמצע תפילה**, כתב לעיל (שו"ע סי' קד, סע"ו) שנקרא הפסק. וכתב המ"ב שם (ס"ק כ"ה) שחוזר לראש הברכה.

סימן קט - דין איך יתנהג היחיד לכוין בתפלתו עם הציבור

סעיף א: הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפללים

הנכנס לבהכ"נ ומצא צבור מתפללין תפילת שמונה עשרה, אם יכול להתחיל ולגמור קודם שיגיע ש"צ לקדושה או לקדיש כגון בתפילת ערבית שאין אומרים קדושה, שאז רק אם משער שיספיק לסיים תפילתו כדי לענות לקדיש שאחר התפילה יתפלל.

וה"ה אמן דהאל הקדוש ושומע תפלה, דינן כקדיש וקדושה (תוס' והרא"ש ומרדכי פרק מי שמתו ותרומת הדשן סי' י"א) ולדעת מרן אין צריך להמתין עבור אמנים אלו (כה"ח, אות יב). ואם לאו, אל יתפלל כדי שיוכל לענות קדושה (או קדיש) עם הצבור אם אין השעה עוברת;

ואם נכנס אחר קדושה, אם יכול להתחיל ולגמור קודם שיגיע ש"צ למודים, יתפלל ולדעת הרמ"א הנ"ל לא יתחיל אם לא יספיק לגמור כדי לענות אמן דשומע תפילה, או לפחות שיאמר אותו בשווה עם הש"צ (מ"ב, סק"ז), ואם לאו אל יתפלל כי צריך לכרוע עם הצבור כשיגיע הש"צ למודים כדי שלא יהיה נראה ככופר במי שהצבור משתחוים לו;

וה"ה אם יכול להגיע למודים, או לאחת מהברכות ששוחים בהם, כשיגיע שליח צבור למודים, יתפלל;

ואם צריך להתחיל כדי לסמוך גאולה לתפלה וכגון ששכח להמתין וחתם גאל ישראל (דלכתחילה היה צריך להמתין ב'שירה חדשה'), ונזדמן לו שמגיע ש"צ למודים כשהוא באחת הברכות (באמצעה), ישחה עמו; אבל אם הוא בתחלתה או בסופה, לא ישחה, שאין שוחין בתחלת ברכה או בסופה, אלא באבות ובהודאה (כמבואר בסימן קי"ג).

מה שכתב בשו"ע שצריך להמתין לקדושה – זה דווקא אם לא שמע קדושה. אך אם שמע או עתיד לשמוע – א"צ להמתין. ולענין קדיש י"א שימתין לענות לקדיש אפילו ששמע כבר, שאין קצבה לקדיש. ויש אומרים שאם כבר ענה איש"ר א"צ להמתין.

קדיש קודם למודים – ולכן אם נכנס אחר קדושה, ואם ימתין למודים לא יוכל לענות אח"כ לקדיש (כגון שהזמן עובר), יתחיל להתפלל אחר קדושה, ולא ימתין למודים כדי שיספיק לענות לקדיש (ומכל מקום יוכל לכרוע באמצע ברכה כמו שכתוב בשו"ע) [כה"ח אות ו'].

מה עדיף – אמן יהא שמיה רבא או תפילה בצבור?

מ"ב (סק"ד) – איש"ר עדיף מתפילה בצבור, ולכן אם ארע שיש לפניו איש"ר שצריך לענות, ואם ימתין לענות יפסיד תפילה במניין, עדיף שימתין כדי לענות איש"ר. (כגון שהגיע מאוחר למנחה, ואם יתחיל להתפלל מיד יפסיד קדיש אך יספיק לערבית עם הצבור. צריך להמתין לקדיש אף שיפסיד ערבית במניין).

מג"א (סק"ב) – תפילה בצבור עדיפה, ואין לדחותה אפילו עבור עניית איש"ר.

אדם שרגיל להאריך בתפילה – האם יתחיל להתפלל עם הצבור או ימתין לענות קדושה?

בבה"ל (ד"ה "הנכנס") הסתפק במי שרגיל להאריך בתפילה, אם רשאי להתחיל עמידה עם הצבור, אע"פ שברור לו שלא יספיק לענות קדושה, או שחייב להמתין לקדושה כמו ששמע לכאורה מסעיף זה, שקדושה עדיפה מתפילה בצבור.

והרבה אחרונים (יבי"א, ח"ב, סי' ז'; חזו"א, דינים והנהגות, פ"ה, אות ח') כתבו שרשאי להתחיל עם הצבור. ואפילו לפי מש"כ המ"ב (שם) שקדושה עדיפה מתפילה בצבור, מכל מקום מצווה זו לפניו. (עי' כה"ח אות ט'). וביבי"א (שם) כתב שרשאי להקדים מעט להתחיל להתפלל לפני הצבור כדי להספיק לקדושה. (וזה שייך רק בשחרית, אך במנחה וערבית לא יקדים כי צריך לענות לקדיש שלפני התפילה). עוד כתב שאין לאדם להאריך יותר מדי אם מפסיד על ידי זה קדושה, אלא יאריך כפי הראוי לכוונה.

◁ סדר המדרגות: אמן יהא שמיה רבא קודם אפילו לקדושה; וקדושה עדיף ממודים; ומודים עדיף מברכו. (וע"ע בכה"ח אות יג ובכה"ל)

סעיף ב: אם מתחיל להתפלל עם הש"צ יאמר עמו מילה במילה כל סדר קדושה

אם מתחיל להתפלל עם ש"צ כשהש"צ מתחיל חזרה, כשיגיע עם ש"צ לנקדישך, יאמר עמו מלה במלה כל הקדושה, כמו שהוא אומר, וכך יאמר עמו מלה במלה ברכת האל הקדוש וברכת שומע תפלה שכיוון שמסיים עם הש"צ ביחד אינו צריך לענות לו. ואע"פ שהשו"ע לא פסק כפוסקים שהביא הרמ"א בסעיף א', כאן שיכול לתקן בקלות כתב לעשות כן (כה"ח אות כח).
וגם יכוין כשיגיע ש"צ למודים יגיע גם הוא למודים או להטוב שמך ולך נאה להודות, כדי שישחה עם הש"צ במודים. הגה: אבל לכתחלה לא יתחיל עד אחר שאמר קדושה והאל הקדוש, אלא שאם הוצרך להתחיל מכח שהשעה עוברת, כדי לסמוך גאולה לתפלה, דינא הכי (טור וד"ע) ובכה"ח (אות כט) כתב שלדעת השו"ע רשאי להתחיל עם הש"צ לכתחילה וכך נכון יותר עפ"י האר"י ז"ל ושיאמר כל התפילה מילה במילה עם הש"צ. גם המ"ב (ס"ק י"ד) מצדד להקל בעת הצורך להתחיל עם הש"צ.

סעיף ג: יחיד העומד בתפילה והגיע לקדושה אינו אומר עם הצבור קדושה דסדרא שאינן שוות

יחיד העומד בתפילה וכשיגיע למקום קדושה דהיינו כשסיים ברכת מחיה המתים היו הציבור אומרים קדושה דסידרא (ביובא לציון/ וה"ה בקדושה שבברכת יוצר), אינו אומר קדוש עמהם, שאין הקדושות שוות; ונראה דה"ה אם היו הציבור אומרים כתר והוא עומד בתפילת שחרית, שאינו אומר עמהם קדושה, אלא ישתוק ויכוין למה שאומרים, דשומע כעונה (ע"י סי' ק"ד סע' ז).
הגה: וי"א דקדושת כתר דהיינו קדושת מוסף, והיחיד מתפלל שחרית, יוכל לומר עמהם, דשניהם קדושת י"ח וקדושתן שוה, וכן נ"ל עיקר (ולא פליג רשב"א אהגאונים שהביא ב"י) וכן פוסקים למעשה בני אשכנז היוצאים ביד רמ"א. ובכה"ח (אות לב) כתב שכיוון שיש מחלוקת בזה, נכון יותר שאם שומע שהש"צ בברכת מחיה המתים, יקדים או יאחר כדי לא לסיים יחד איתו ובכך לכו"ע אינו עונה.

◁ אדם שהגיע בתפילתו לחתימת 'מחיה המתים' ואז שמע ממניין אחר קדושה, כגון שמתפלל בשטיבלך, עונה עמהם אפילו לדעת השו"ע, כי הקדושות שוות (שגם המנין האחר מתפללים אותה תפילה שהוא מתפלל). [ילקו"י, סע' א'. ובכה"ח (אות לא) כתב שיכול לענות אך אינו חייב. וכן משמע דעת המ"ב (בה"ל ד"ה "שאין").]

סימן קי - היוצא לדרך, ופועלים מה יתפללו, וסדר תפלת הדרך ובהמ"ד

סעיף א: בשעת הדחק מתפלל "הביננו"

בשעת הדחק, כגון שהוא בדרך וירא שיפסיקוהו העוברים (מ"ב); או שהיה עומד במקום שהוא טרוד וירא שיפסיקוהו; או שלא יוכל להתפלל בכוונה תפלה ארוכה, מתפלל אחר ג' ראשונות: הביננו שהיא ברכה אחת הכוללת את כל הברכות האמצעיות בתפילה וחותמת בשומע תפילה, ואומר אחריה ג' אחרונות, וצריך לאמרם מעומד ואם אינו יכול לעמוד, מוטב להתפלל תפילת שמונה עשרה בהליכה או בישיבה מאשר להתפלל הביננו בעמידה, ורק כשיש חשש שיפריעוהו לכוון (כגון שיש עוברים ושבים), שיך להתפלל הביננו (עי' סי' צ"ד, סעיף ד'); וכשיגיע לביתו, אין צריך לחזור ולהתפלל. ואינו מתפלל הביננו בימות הגשמים, ולא במוצ"ש ויו"ט כי אין להוסיף בקשת גשמים והבדלה בתפילת הביננו (עי' ב"י).

כיום אין נוהגים להתפלל הביננו כלל, כי תפילת הביננו נתקנה למקרה שלא יוכל לכוון בשמונה עשרה ברכות, ותיקנו שיתפלל שבע כדי שיוכל לכוון בהן. ומשום שאנו חוששים שגם בתפילת הביננו הקצרה לא יכוון, אין מתפללים הביננו כלל.

ואפילו בשעת הדחק שאין לו אפשרות להתפלל תפילת שמונה עשרה, עדיף שישלים תפילתו בתפילה הבאה מאשר להתפלל הביננו [פסק"ת, אות א'; כה"ח אות ה' וח']. כתב המ"ב בשם החיי אדם (כלל כד, לא), שבשעת דחק גדול, יוכל להתפלל אפילו בימות הגשמים או במוצ"ש מעין כל ברכה, דהיינו שיאמר כל הברכות אבל רק תחילת הברכה וסיומה (עי' הנוסח בחי"א והובא גם בפסק"ת בס"י קד).

סעיף ב: הפועלים שעושין מלאכה אצל בעל הבית

הפועלים שעושין מלאכה אצל בעל הבית, אם אינו נותן להם שכר חוץ מסעודתן, מתפללין י"ח כי אין בעה"ב מקפיד עליהם, כיוון שאנו משלם להם שכר מלבד סעודה, אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאים כפיהם כיוון שזה עיכוב גדול ובוזו כן מקפיד עליהם; ואם נותן להם שכר, אין מתפלל כל הי"ח ברכות אלא מתפללין הביננו דווקא בימות החמה אך בימות הגשמים אי אפשר כנ"ל בסעיף א. והאידנא, אין דרך להקפיד בכך, ומסתמא אדעתא דהכי משכירין אותם שיתפללו י"ח ובזמנינו יכולים אף להתפלל במניין, ומ"מ הכל לפי העניין, שאם בעל הבית מקפיד צריך שלא להאריך.

סעיף ג: ההולך במקום סכנה מתפלל תפילה קצרה ואם יוכל אח"כ להתפלל צריך להתפלל י"ח

ההולך במקום גדודי חיה ולסטים (דהיינו מקום סכנה, שאינו יכול להתפלל אפילו הבינוני), מתפלל: צרכי עמך מרובים וכו' (בטור הביא את נוסח הברכה), ואינו צריך לא לג' ראשונות ולא לג' אחרונות שאינה במקום תפילה כלל וכדלקמן; ומתפלל אותה בדרך כשהוא מהלך, ואם יכול לעמוד עומד, וכשיגיע לשוב ותתקרב דעתו, חוזר ומתפלל תפלת י"ח ברכות (ואם לא חזר להתפלל, הוי כאילו שכח להתפלל לגמרי שמתפלל בתפילה שאחריה תפילת תשלומין, והוא שלא ביטל במזיד, ונתבאר לעיל סי' ק"ח), (כן משמע בבית יוסף). [אבל מי שאמר תפילת הדרך, לא יאמר גם תפילה זו, שהיא כלולה במה שאמר. ביה"ל].

סעיף ד: היוצא לדרך מתפלל יהי רצון מלפניך וכו' בלשון רבים ואם אפשר יעמוד מהליכתו כשיאמרנה

היוצא לדרך, יתפלל: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתוליכנו לשלום וכו', וצריך לאמרה בלשון רבים שמתוך כך תפילתו נשמעת יותר (וטוב שיכוון על כל ההולכים ברכים ויכלול עצמו עם הרבים), ואם אפשר יעמוד מליך כשיאמרנה אך מעיקר הדין יכול לאומרה תוך כדי הליכה או נהיגה ובפרט אם על ידי עצירתו יטרד, ואם היה רוכב אין צריך לירד ואם יוכל להעמיד החמור עדיף (והוא הדין לנהיג ברכב שאם העיכוב שבעצירתו לא יטרדו, עדיף לעצור בצד, כשאין בזה סכנה. ונראה שאם יכול לשמוע מאחר כשנהג, עדיף משיאמרנה בעצמו תוך כדי נהיגה [עי' פסק"ת]). ועיין לקמן בסעיף ד' שיש אומרים שלא לברכה בשם ומלכות.

< כתבו הפוסקים שיש לאדם לעסוק בתורה כשיצא לדרך. ואמרו במשנה (אבות, ג, ד) שהמהלך בדרך ומפנה לבו לבטלה מתחייב בנפשו. וגם אם רק יהרהר בדברי תורה טוב ומועיל. [וכתב הש"ל"ה (מס' שבועות, נר מצוה, קד) "חייב גדול הוא על המהלך בדרך שיעסוק בתורה..."] >

סעיף ה: אין לומר אותה אלא פעם אחת ביום ואם הסיח דעתו חזר ומברך

אין לומר אותה אלא פעם אחת ביום, אפי' אם ינוח בעיר באמצע היום, אבל אם דעתו ללון בעיר ואחר כך נמלך ויצא ממנה לעבור חוצה לה או לשוב לביתו, צריך לחזור ולהתפלל אותה פעם אחרת כי הסיח דעתו ואין התפילה שהתפלל בתחילה חלה על נסיעתו החדשה.

איזו עצירה נחשבת הפסק בתפילת הדרך שצריך לחזור ולברך לאחריה?

אם נוסע יומם ולילה ואינו עוצר אלא להפסקות למנוחה, אין זה הפסק, שהרי עדיין הוא בדרך, ולכן לא יברך אפילו שהייתה ההפסקה בלילה ואף שישן, אין שנת עראי מהווה הפסק להצריכו לברך שוב. וכן הנוסע באוניה, כתבו פוסקים בשם החיד"א (ברכ"י, סק"ט) שמברך רק ביום שיוצא, ובשאר הימים יברך בלא שם ומלכות. (ובכל פעם שצריך לברך בלי שו"מ, עדיף לאמרה כשמתפלל, ב'שומע תפילה' [הגרשז"א, הליכות שלמה, פכ"א, הערה ר']).

ואם עוצר ללון בדרך – עפ"י החיד"א (שם), בשם הרדב"ז (וכ"נ מהמ"ב ס"ק כ"ז) נראה שאין לומר, כיוון שאינו לן במקום יישוב, וכן העתיק בכה"ח (אות מז).

ודעת הגרשז"א (שם, סע"ב) שאם ישן שנת קבע, אפילו לן תחת כיפת השמים. הוי הפסק וצריך לברך שנית.

סעיף ו: להסמיך תפילת הדרך לברכה כדי שתהא ברכה הסמוכה לחברתה

הר"מ מרוטנבורג, כשהיה יוצא לדרך בבקר היה אומרה אחר יהי רצון כדי להסמיכה לברכת הגומל חסדים, ותהיה ברכה הסמוכה לחברתה. כלומר, כיוון שכל ברכה צריכה לפתוח בברוך א"כ היא סמוכה לחברתה וברכת הדרך לא פותחת בברוך, הסמיכה הר"מ לברכות השחר כדי שתהיה סמוכה לחברתה, אמנם מעיקר הדין אין צריך לזה, שכל ברכה שאינה פותחת בברוך משום שהיא סמוכה לחברתה, גם כשמברך אותה בפני עצמה אין צריך לפתוח בברוך. ושומע תפילה שהיא חתימת תפילת הדרך סמוכה לחברותיה בתפילת י"ח. [ובילקו"י (סע' ח) כתב שזה ממדת חסידות וזהירות בעלמא].

יש הנוהגים עפ"י הר"מ מרוטנבורג להסמיך את ברכת הדרך לאיזו ברכה, כגון אשר יצר או ברכה על דבר מאכל (ומוטב להסמיך לברכה אחרונה כדי שתהיה סמוכה ממש בלא הפסק, ומ"מ אין זה אלא משום הידור). אבל כאמור, מעיקר הדין אין צריך לזה.

סעיף ז: אומר אותה אחר שהחזיק בדרך ואין לאמרה אלא אם כן יש לו לילך פרסה

אומר אותה אחר שהחזיק בדרך דהיינו אחר שיצא מעיבורה של עיר, והוא כשבעים אמה אחר הבית האחרון שבעיר; ואין לאומרה, אלא אם כן יש לו לילך פרסה, אבל פחות מפרסה לא יחתום בברוך (ולכתחלה יאמר אותה בפרסה ראשונה) (רש"י והר"י) ובדיעבד אם לא אמר בפרסה ראשונה אין לחוש, ויכול לאמרה בשם ומלכות, ואם שכח מלאומרה, יאמר אותה כל זמן שהוא בדרך, ובלבד שלא הגיע תוך פרסה הסמוכה לעיר שרוצה ללון בה שאז כבר אינו במקום סכנה. ואם המקום מוחזק כמקום סכנה, יכול לברך אף בפרסה הסמוכה לעיר שלן בה. ומשם ואילך יאמר אותה בלא ברכה.

בענין תפילת הדרך איתא בגמרא (ברכות, ל.): "עד כמה? אמר רבי יעקב אמר רב חסדא עד פרסה"

ופירש בה"ג כוונת הגמרא, ששיעור הדרך שיש להתפלל עליה תפילת הדרך הוא פרסה, ובפחות מזה אין לברך וכן פסק בשו"ע. ורש"י פירש כוונת הגמרא, שרק בפרסה הראשונה יכול לברך, אך לאחר מכן הפסיד את הברכה. וכתב הרמ"א לחוש לדבריו לכתחילה.

האם פרסה זו יש לשער במרחק או בזמן?

מ"ב (סק"ל) כה"ח (אות ז"ן) שבט הלוי (חלק י סימן כא אות ב) – משערים במרחק, ולכן אפילו כשנוסע ברכב, אם יש בנסיעתו שיעור פרסה (בסביבות 3.8 ק"מ ויש משערים 4.8 ק"מ), מתפלל תפילת הדרך בשם ומלכות.

אור לציזון (חלק ב פרק ז אות כז), ילקו"י (סע' ב') – משערים בזמן, ולכן רק אם נוסע במשך 72 דקות מתחייב בתפילת הדרך. וכן אם נוסע וחוזר באותו יום, ויש בצירוף נסיעותיו (הלוך וחזור) 72 דקות, מצטרף לחיוב תפילת הדרך.

ע"י בה"ל שהסתפק באופן שנוסע יותר משיעור פרסה, אך אינו במקום סכנה, כגון שאין בכל הדרך פרסה בלא מקום יישוב, שלכאורה פטור מתפילת הדרך כי אינו במקום סכנה, או שמא העיקר שיהיה שיעור פרסה ואפילו שאינו רצוף. ובשבט בלוי (שם) כתב שמברך כיון שענין פרסה נאמר רק לגבי היציאה מעירו ולא לגבי הסמיכות לעיירות אחרות בדרך.

וכתבו בשם הגרשז"א (הליכות שלמה, פכ"א, ג') שלדעתו אין לומר תפילת הדרך בנסיעה מירושלים לבני ברק, כי כל הדרך נמצא במקום יישוב. (ואמנם אם עבר במקום המוחזק למקום סכנה, היה אומר תפילת הדרך, אף שנמצא תוך פרסה למקום יישוב (וכמש"כ במ"ב, שם)). [ועי' בפסק"ת, אות ח' שיש חולקים כיוון שכיום הסכנה היא משום תאונות].

יש לציין שלדעת הגר"מ אליהו (בסידורו) וכן לפי מנהג יוצאי תימן, אין להתפלל תפילת הדרך בשם ומלכות, כי חושש לדעת הרמב"ם שלא פסק לומר תפילה זו. ולדבריו, לכתחילה יאמרנה ב"שומע תפילה" (וכמש"כ לעיל בשם הגרשז"א לנהוג במקום שלא מברך משום ספק), ואם לא עשה כן יברך בלי שם ומלכות.

סעיף ח: הנכנס לבית המדרש יתפלל בכניסתו וביציאתו

הנכנס לבית המדרש יתפלל: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שלא אכשל בדבר הלכה וכו', וביציאתו יאמר: מודה אני לפניך ה' אלהי, ששמת חלקי מיושבי בית המדרש וכו'. וכתב הרמב"ם ששתי התפילות האלה הן חובה. [קודם שיתחיל ללמוד יהרהר תשובה (כה"ח אות סב)]

סימן קיא – דין סמיכות גאולה לתפלה

סעיף א: צריך לסמוך גאולה לתפילה ולא יפסיק ביניהם

צריך לסמוך גאולה לתפילה ולא יפסיק ביניהם, אפי' באמן אחר גאל ישראל ולא בשום פסוק, חוץ מה' שפתי תפתח (תהילים נא, יז).

הגה: וי"א שמותר לענות אמן על גאל ישראל, וכן נוהגין (טור) לנוהגים על פי הרמ"א, לכתחילה יש לסיים בשווה עם החזן שאז לכל הדעות אינו עונה, או שיתחיל פסוק ה' שפתי תפתח מעט לפני הש"צ, ובכך יוצא לכו"ע (מ"ב, ס"ו, ס"ק ל"ה) ויש שנוהגים שהחזן אינו מסיים גאל ישראל בקול רם כדי לצאת מספק, ויש שערערו על כך. ראה פסת"ש סו י.

וי"א הא דצריך לסמוך גאולה לתפלה, היינו דוקא בחול או ביי"ט, אבל בשבת אי"צ (פי' דטעמא דבעינן למסמך גאולה לתפלה, משום דכתיב יענך ה' ביום צרה (תהילים כ, א) וסמיך ליה יהיו לרצון אמרי פי וגו' וגואלי (תהילים יט, טו), ושבת לאו זמן צרה; ולעני"ד נראה דמה שא"כ ביי"ט, הוא משום שהם ימי הדין כדתנן במשנה ב' פ"ק דר"ה: בפסח, על התבואה וכו') (הגהת אשיר"י פ"ק דברכות וכל בו הלכות שבת ומהרי"ל הל' יום טוב),

וטוב להחמיר ולסמוך גאולה לתפילה גם בשבת אם לא במקום שצריך לכך (טור). כגון כדי לענות לקדיש וקדושה וברכו (מ"ב) וכ"פ בילקו"י (סע' ה') ובכה"ח (אות ו', ט') כתב שעפ"י הסוד אין חילוק בין שבת לחול בזה, ואין לענות לשום דבר שבקדושה בין גאולה לתפילה אפילו בשבת.

אין להפסיק בין גאולה לתפילה אפילו בשתיקה. לפיכך אם ממתנינים שיהיו עשרה שיתחילו יחד תפילת עמידה, ימתינו קודם החתימה (כגון ב'שירה חדשה') ולא אחר גאל ישראל (ילקו"י, סע' א). וכן אם רוצה לענות לקדיש, ימתין לענות בשירה חדשה (כה"ח אות ו').

ולקשיב לש"צ לקדושה וכד' להיות שומע כעונה – בילקו"י (סע' ב) כתב שמותר אפילו אחרי גאל ישראל, אך זה בתנאי שהחזן בקי ומכוון להוציא ידי חובה את הרבים.

אחר שהתחיל ה' שפתי תפתח' לכו"ע אינו פוסק לשום דבר שבקדושה שהרי הוא כמי שהתחיל תפילת שמונה עשרה.

סעיף ב: החזן חוזר ואומר פסוק ה' שפתי תפתח וכו'

החזן, כשמתחיל י"ח בקול רם, חוזר ואומר: ה' שפתי תפתח ופי יגיד וכו' והאשכנזים נוהגים לאמרו בלחש אולם בני עדוה"מ נוהגים לאמרו בקול. ואין לחזן להפסיק בדיבור בין תפילת הלחש לחזרת הש"צ מלבד לענות לקדיש וקדושה וכד'.

סעיף ג: סמיכות גאולה לתפילה עדיף מתפילה בציבור

אם עד שלא קרא ק"ש מצא ציבור מתפללין, לא יתפלל עמהם, אלא קורא ק"ש וברכותיה ואח"כ יתפלל, דמסמך גאולה לתפילה עדיף

סמיכת גאולה לתפילה בערבית

מ"ב ס"ק י"א; ילקו"י ס"י רל"ו, סע' ח': יתחיל עמידה עם הצבור ויקרא ק"ש אח"כ, דסמיכות גאולה לתפילה של ערבית אינה חשובה כל כך לדחות בשבילה תפילה בציבור

כה"ח אות יב עפ"י האר"י ז"ל: אין להפוך סדר התפילה כי מהפך בזה סדר תיקון העולמות ולכן גם בערבית יקרא ק"ש ואח"כ יתפלל, אף שיפסיד עי"ז תפילה בצבור. ואם יוכל להתפלל במניין אחר לקיים דברי כולם עדיף טפי.

סימן קיב – שלא להפסיק לא בשלשה ראשונות ולא בשלשה אחרונות

סעיף א: אל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות ולא בג' אחרונות

אל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות, ולא בג' אחרונות כי ברכות אלו אינן לשאלת צרכים אלא לשבח; ודוקא צרכי יחיד, אבל צרכי צבור שרי שזה בעצמו שמבקשים צרכי רבים, הוא שבח לפניו שהרבים צריכים לו.

על פי האמור בסעיף זה, נהגו ברוב הקהילות להוסיף פיוטים (בעיקר ביום כיפור) אפילו בג' ברכות ראשונות, שיש בזה שבח לה' יתברך. וכן מבואר בזה שאמירת "זכרנו לחיים" ו"מי כמוך" שמוסיפים בעשי"ת שרי משום שזה צרכי רבים. וכתבו הפוסקים, שאין לבטל מנהג שנהגו.

סעיף ב: אין לומר פיוטים בתפילה

אין לומר פיוטים ולא קרובץ (פי' קרובץ ליוצר, וי"א שהוא ר"ת קול רנה וישועה באהלי צדיקים) בתפילה.

הגה: ויש מתירין, הואיל וצרכי רבים הם (הרא"ש והתוס' והרי"ף והר"ן ריש פ' בתרא דר"ה והגהות מיימוני פ"י וטור), וכן נוהגים בכל מקום לאמרם.

בני עדות המזרח שנהגו לומר פיוטים בתוך התפילה

הגרע"י יחזה דעת חלק ב סימן ז: בני עדות המזרח שנהגו להוסיף פיוטים קודם נשמת כל חי בימי שמחה לכבוד חתן כלה או בימים נוראים כמובא במחזורים, ראוי לבטל המנהג ולהנהיג אמירת פיוטים לאחר קדיש תקבל. וכ"פ בשו"ת עשה לך רב חלק ה סימן ד. ודעת האר"י שרק פיוטים שתקנו תנאים ואמוראים ניתן לומר בתוך התפילה, שו"ת וישב היס חלק ג סימן יח.

סימן קיג – דיני הכריעות בי"ח ברכות

סעיף א: שוחין באבות ומודים תחילה וסוף

אלו ברכות ששוחין בהם: באבות תחלה וסוף, ובהודאה תחלה וסוף; ואם בא לשחות בסוף כל ברכה, או בתחלתה, מלמדין אותו שלא ישחה כדי שלא תיעקר תקנת חכמים שתקנו לשחות באבות ומודים בלבד; אבל באמצעיתן, יכול לשחות דבזה אין לחוש שתיעקר תקנת חכמים כי לא תקנו כלל כריעה באמצע ברכה. ובכה"ח (אות ח) כתב שאפילו באמצעיתן אין לכרוע אלא משום צורך, וכגון שצריך לכרוע במודים כדי שלא יראה כופר, כמש"כ בס"ק ט"ט (עי"ש) שכתב להחמיר כן משום שחשש לדעת היפה מראה שחלק על השו"ע).

סעיף ב: הנוהגים לשחות בתפילת ר"ה ויו"כ צריכים לזקוף בסוף הברכה

הנוהגים לשחות בראש השנה ויום כיפור כשאומרים זכרנו ומי כמוך, צריכים לזקוף כשמגיעים לסוף הברכה כדי שלא לכרוע בסוף ברכה כנ"ל בסעי' א'. הגה: ואף על גב דבאבות כורע בסוף הברכה, מ"מ צריך לזקוף מעט בסוף זכרנו, כדי שיהא נראה שחורז וכורע משום חיוב (ד"ע לפי הטור) ולכן באבות צריך לזקוף מעט קודם סוף הברכה, כדי שיכרע ב'ברוך'.

סעיף ג: הכורע במקום שלא תקנו חכמים לכרוע הרי זה מגונה

הכורע בוכל קומה לפניך תשתחוה, או בולך לבדך אנחנו מודים, או בהודאה דהלל (הודו לה' כי טוב) וברכת המזון (נודה לך), הרי זה מגונה (פ"י שאין לכרוע אלא במקום שתקנו חכמים) ומ"מ לא הקפידו אלא על הכורע במקום של שבח והילול כגון אלה הנזכרים כאן. ואם אומר על עצמו – כגון 'אנחנו כורעים ומשתחוים' יכרע (מ"ב, סק"ט, ועי' פסק"ת אות ב).

האם לכרוע כשעונים "ברוך ה' המבורך" לפני יוצר ולפני עלינו

אור לציון (ח"ב, ה, יז) - אין לכרוע בברכו כיון שלא תקנו שם חכמים כריעה ונראה כמזלזל שכורע בכל דבר. והוסיף שכן מנהג בני ספרד שלא לכרוע כלל בברכו.

עוד יוסף חי (פרשת ויחי אות י) - המנהג שכשאומר הש"צ ברכו קודם יוצר וקודם ערבית העם מגביהין גופם מעט ממקום מושבם כמו שעושיין הידור לזקנים ולנכבדים. וסיים "ולא מצאתי מנהג זה בשום ספר".

ילקו"י (סימן נז אות ט) - יש דעות בזה והנוהגים להשתחוות מעט בכפיפת הראש בעת אמירת ברוך ה' המבורך לעולם ועד יש להם על מי שיסמוכו. והוסיף שמנהג אביו הגרע"י היה שלא לכרוע בברכו.

ערוה"ש (סימן נז סעיף א) - נכון לכרוע בברכו וכן המנהג פשוט. ובביה"ל הביא סמך לדבר מדברי הימים פרק כט פסוק כ: "וַיֵּאמֶר דָּוִד לְכָל הַקָּהָל בָּרְכוּ נָא אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וַיִּבְרְכוּ כָּל הַקָּהָל לַה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיהֶם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לַה' וְלַמֶּלֶךְ:

אם לכרוע בבריך שמיה כשאומר 'דסגידנא קמיה':

יבי"א (ח"ה, סי' ת, ד) – יש לכרוע בבריך שמיה כשאומר 'דסגידנא קמיה', כיוון שאם לא יכרע נראה כדובר שקר, וכמו שכתב המ"ב (סק"ט), שכשאומר על עצמו כרוע, ומטעם זה נוהגים לכרוע ב'עלינו לשבח' באמירת 'ואנחנו כורעים' (ועי' פסק"ת בס"י קלד, אות יג).

כה"ח (אות יב), **אור לציון** (ח"ב, פ"ה הערה יג) – אין לכרוע בבריך שמיה, דאין לכרוע אלא במה שתקנו חז"ל (וכמו שכתוב בסעיף זה) ואמנם כתבו (כה"ח סימן רפא אות א ואור לציון שם) שיש לכרוע בעלינו לשבח, ומשמע שלדעתם תקנו חכמים כריעה שם.

סעיף ד: המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה

המתפלל, צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה כלומר, עד שיבלטו חוליות השדרה מחמת הכריעה; ולא יכרע באמצע מתניו וראשו ישאר זקוף, אלא גם ראשו יכוף כאגמון.

סעיף ה: לא ישחה יותר מדי

ולא ישחה כל כך עד שיהיה פיו כנגד חגור של מכנסים דמחזי כיוהרא ששוחה יותר ממה שצריך; ואם הוא זקן או חולה ואינו יכול לשחות עד שיתפקקו, כיון שהרכיב (פ"י שהשפיל) ראשו, דיו, מאחר שניכר שהוא חפץ לכרוע אלא שמצער עצמו.

סעיף ו: יכרע במהירות ויזקוף בנחת

כשהוא כרוע, יכרע במהירות בפעם אחת, וכשהוא זקוף, זוקף בנחת ראשו תחלה, ואח"כ גופו, שלא תהא עליו כמשאוי. [ועיין לקמן בסע' ז' המנהגים השונים בעניין הכריעות]

סעיף ז: כורע בברוך וזוקף בשם

כשכורע, כורע בברוך, וכשזוקף, זוקף בשם דכתוב 'ה' זוקף כפופים'.

סדר הכריעות בברכת אבות - למעשה:

שו"ע – כורע בפעם אחת כשאומר 'ברוך' וזוקף בנחת כשיזכיר ה', **קודם ראשו ואח"כ גופו**. [וכ"כ בילקו"י (סע' ט). אמנם עי"ש בהערה שכתב כיצד נהג אביו הגרע"י, והוא כמנהג שכתבו עפ"י האר"י ז"ל וכמו שנכתוב בסמוך בסיעתא דשמיא].

כה"ח (אות כא), **בא"ח** (בשלה, אות ו) – עפ"י האר"י ז"ל יש לכרוע תחילה 'גופו כשאומר 'ברוך', וכשיאמר 'אתה' יכרע גם 'ראשו. וכמו כן בשזוקף – יזקוף 'גופו תחילה ואח"כ 'ראשו' – כשמזכיר שם ה'. **וכן מנהג הספרדים** (בדברי האר"י לא נזכרה כריעה בברכיים, וכן מנהג הספרדים).

מ"ב (סק"ק י"ב), **מג"א** (סק"ד, עפ"י השל"ה הקדוש) – כשאומר 'ברוך' כורע 'ברכיו', וכשאומר 'אתה' כורע 'גופו' (עד שיתפקקו החוליות). וכשמזכיר השם זוקף. [י"א **שזוקף קודם שמזכיר ה'**, שכשיאמר ה' כבר יהיה זקוף (פסק"ת אות ג', קצוש"ע סי' יח, סע' יא) וכן מנהג האשכנזים]. י"א שכורע גם ראשו בכריעה שניה, ומיישבים דברי השל"ה עם דברי האר"י וכ"כ בקצוש"ע (שם).

סדר הכריעות במודים:

כה"ח (שם), **בא"ח** (שם, אות כא) – כריעת מודים דומיא דכריעת אבות. שכשאומר 'מודים אנחנו לך' כורע גופו, וכשאומר 'שאתה הוא' כורע ראשו, וזוקף בשם - גופו תחילה ואח"כ ראשו. [ודבריהם עפ"י הרש"ש בסידור]

מ"ב (שם) - כורע ראשו וגופו בבת אחת (משמע שאינו כורע ברכיו במודים), וזוקף בשם. ועי' פסק"ת (שם) שיש אומרים שאין חילוק בין הכריעה במודים לכריעה באבות.

סעיף ח: המתפלל ובא כנגדו גוי שיש בידו ע"ז לא ישחה אף על פי שלבו לשמים

המתפלל ובא כנגדו נכרי, ויש לו שתי וערב (עבודה זרה) בידו, והגיע למקום ששוחין בו, לא ישחה, אף על פי שלבו לשמים משום שנראה כמשתחוה לעבודת כוכבים.

סעיף ט: אין להוסיף בתפילה על תארו של הקב"ה יותר ממה שתקנו חכמים

אין להוסיף על תארו של הקדוש ברוך הוא, יותר מהאל הגדול הגבור והנורא; ודוקא בתפלה, מפני שאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים, אבל בתחנונים או בקשות ושבחים שאדם אומר מעצמו, לית לן בה שכשמתפלל לעצמו נראה שמוסיף התארים משום שצריכים לבקשתו, ולכן אין לחוש לגריעותא (כ"י בשם מהר"י אבוהב); ומכל מקום נכון למי שירצה להאריך בשבחי המקום, שיאמר אותו בפסוקים (כדי לחוש לדעת הרמב"ם שלדעתו גם בתחנונים שאדם אומר מעצמו אינו רשאי להוסיף בתארים (כן ביאר כה"ח, אות מב בשם הגר"ז).

סימן קיד – דין הזכרת הרוח וגשם וטל

סעיף א: מתחילים לומר משיב הרוח ומוריד הגשם במוסף של יום טוב האחרון של חג

מתחילים לומר בברכה שניה: משיב הרוח ומוריד הגשם, בתפלת מוסף של יום טוב האחרון של חג אע"פ שבחג נידונים על המים, וא"כ היה ראוי להתחיל מיו"ט ראשון, אין מתחילים עד יו"ט שני כיוון שגשמים בסוכות הם סימן קללה, ואין פוסקין עד תפלת מוסף של יום טוב הראשון של פסח ובין כשמתחילים ובין כשפוסקים, היה ראוי להתחיל בערבית, אך אין מתחילים עד מוסף כיון שלא כולם מגיעים לבית הכנסת בערבית ולא רצו חכמים שיהיו אגודות אגודות (שחלק מתחילים מבערב וחלק בבקר) ולכן תקנו שיתחילו במוסף.

סעיף ב: אסור להזכיר הגשם עד שיכריז הש"צ

אסור להזכיר הגשם עד שיכריז הש"צ (ג"א) (יש כאן ט"ס וצ"ל 'פירוש') שקודם שמתחילין מוסף מכריז השמש משיב הרוח וכו', כדי שהצבור יזכירו בתפלתן, וכן נוהגין, (מרדכי רפ"ק דתענית). הלכך אף אם הוא חולה או אנוס, לא יקדים תפלתו לתפלת הצבור, לפי שאסור להזכיר עד שיאמר ש"צ; אבל אם יודע שהכריז ש"צ, אעפ"י שהוא לא שמע, מזכיר; ומטעם זה, הבא לב"ה והצבור התחילו להתפלל, יתפלל ויזכיר, אף על פי שהוא לא שמע מש"צ.

אם לא הכריז הש"צ על הגשם קודם התפילה:

שו"ע, מ"ב (סק"ד) – אסור להזכיר גשם בתפילה לפני שהכריז הש"צ. אמנם אם יאמר אחד מן הציבור באמצע תפילתו (אע"פ שאסור לו לעשות כן שהרי לא שמע מן הש"צ), נחשב כהכרזה ויהיה מותר לשומעים להזכיר בתפילתם. כה"ח (אות יג) – עפ"י הסוד יש לומר במוסף דווקא משיב הרוח ומוריד הגשם, ולכן אף אם לא הכריז הש"צ יש להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם.

סעיף ג: הזכיר רוח או טל או לא הזכיר אין מחזירין אותו

אם אמר משיב הרוח (ולא הזכיר 'מוריד הגשם') (בימות החמה), או לא אמרו בימות הגשמים, אין מחזירין אותו; וכן בטל, אם הזכירו בימות הגשמים, או לא הזכירו בימות החמה, אין מחזירין אותו. ואפילו לא סיים הברכה. הגה: ואנו בני אשכנז לא מזכירין טל, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, רק אומרים בימות החמה ורב להושיע מכלכל חיים וכו' (טור). וממילא אין כאן מה להכריז לציבור י"א שש"צ פוסק להזכיר בתפלת מוסף יום טוב הראשון של פסח, אבל הקהל מזכירין ואינן פוסקין עד מנחה, ששמעו כבר מש"צ שפסק בתפלת המוסף, וכן נוהגין זה לפי המנהג שהזכיר בסמוך שבני אשכנז אינם מזכירים טל בימות החמה.

סעיף ד: אם אמר מוריד הגשם בימות החמה מחזירין אותו

אם אמר מוריד הגשם בימות החמה, מחזירין אותו וחוזר לראש הברכה ואף אם נזכר מיד, לא יתקן אלא יחזור לראש הברכה, כיוון שהזכיר גשמים וקלקל את הברכה (עי' פסק"ת, אות ח, אור לציון חלק ב פרק ז סעיף כט);
ואם סיים הברכה, חוזר לראש התפלה ואם אמר בא"ה ולא חתם מחיה המתים, יסיים 'למדני חוקיך' ויחזור לתחילת הברכה.
ואפילו במקום שצריכים גשם בימות החמה, אם הזכיר גשם במקום טל, מחזירין אותו. וכן אם הזכיר גשם וטל נמי מחזירין אותו (כי הזכיר גשם בימות החמה, ומה שהזכיר טל לא מועיל) (בית יוסף בשם הרמב"ם והרא"ש והטור).

אם סיים מחיה המתים ועדיין לא התחיל אתה קדוש – האם יחזור לראש התפלה או לראש הברכה? שו"ע, בה"ל, (ד"ה 'ואם סיים') ילקו"י (סע' ד') אור לציון (שם) – חוזר לראש התפלה.

כה"ח, (אות כז), הגר"מ אליהו (בסידורו) – אם לא התחיל 'אתה קדוש' אינו חוזר אלא לברכת 'אתה גיבור' (משום סב"ל) ורק אם התחיל 'אתה קדוש' חוזר לראש התפלה.

סעיף ה: בימות הגשמים אם לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו והני מילי שלא הזכיר טל

בימות הגשמים, אם לא אמר מוריד הגשם, מחזירין אותו; והני מילי שלא הזכיר טל, אבל אם הזכיר טל, אין מחזירין אותו ולכן לדין כאן בארץ ישראל שכולם מזכירים מוריד הטל בקיץ, אם לא אמר מוריד הגשם בחורף אינו חוזר לעולם (כי ודאי הזכיר מוריד הטל, שכך מורגל לשוננו לומר, 'משיב הרוח ומוריד הגשם' או 'מוריד הטל').

סעיף ו: הא דמחזירין אותו (כשלא הזכיר גשם ולא טל) דווקא אם התחיל הברכה שאחריה

במה דברים אמורים שמחזירין אותו כשלא אמר בימות הגשמים מוריד הגשם, היינו כשסיים כל הברכה והתחיל ברכה שאחריה, ואז חוזר לראש התפלה זה דווקא אם לא הזכיר גם טל, וכמש"כ בסע' הקודם, ולכן לדין פשיטא שלא חוזר;
אבל אם נזכר קודם שסיים הברכה, יאמר במקום שנזכר; ואפילו אם סיים הברכה, ונזכר קודם שהתחיל אתה קדוש, א"צ לחזור, אלא אומר: משיב הרוח ומוריד הגשם, בלא חתימה ולדין שבדיעבד יוצא ידי חובה (כי הזכיר מוריד טל וכמש"כ לעיל, אין להזכיר "משיב הרוח וכו'" אחר שחתם, ורק אם נזכר לפני שאמר ברוך אתה ה' – יזכיר במקום שנזכר "משיב הרוח וכו'").
הגה: שלשה ברכות הראשונות חשובות כאחת, ובכל מקום שטעה בהם, חוזר לראש, בין שהוא יחיד בין שהוא ציבור (טור).

טעה ושכח להזכיר בתפילתו דבר שאין מחזירין עליו:

מ"ב (ס"ק ל"ב), ילקו"י (סע' ב), הגר"מ אליהו (בסידורו) – אם אמר ברוך אתה ה', מסיים הברכה ואינו מזכיר וכן אינו רשאי לומר למדני חוקיך ולחזור. (כגון משיב הרוח ומוריד הגשם, יעלה ויבוא בערבית של ר"ח).

בא"ח (פרשת בשלח, אות טז) – מי שלא הזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם, ונזכר רק אחר שחתם מחיה המתים – יאמר שם משיב הרוח ומוריד הגשם לפני שיתחיל האל הקדוש.

טעה ושכח להזכיר בתפילתו דבר שמחזירין עליו:

אם סיים כבר הברכה ועדיין לא התחיל הברכה הבאה – יזכיר שם וימשיך בתפילתו.

אם נזכר אחר שהזכיר שם ה' בחתימת הברכה קודם שסיים הברכה:

שו"ע – אם נזכר לאחר שהזכיר ה', יסיים את הברכה ויזכיר שם כנ"ל בסמוך במי שסיים הברכה.

מ"ב (ס"ק ל"ב), ילקו"י (סע' ב') כה"ח (לעניין יעלה ויבוא, ס"י תכ"ב, אות יא) – אם נזכר לאחר שהזכיר ה', יסיים למדני חוקיך ואז יחזור להזכיר מה שצריך. ואם סיים הברכה יזכיר שם כש"ע (וראה להלן קי"ד לעניין שאלת מטר).

סעיף ז: בכל מקום שאמרנו שחוזר לברכה שטעה בה הני מילי בשוגג אבל במזיד חוזר לראש

בכל מקום שאנו אומרים חוזר לברכה שטעה בה, ה"מ שטעה בשוגג, אבל במזיד ומתכוין, חוזר לראש. כיוון שכל הברכות נחשבות ברכה אחת לעניין מי ששינה בהם במתכוין כר' גרשון והראב"ד. עולת תמיד.

◁ ובסימן קד (סע' ו) כתב שאם שח חוזר לתחילת הברכה. ויש שכתבו לחלק, שכאן כיוון ששינה בנוסח התפילה חמור יותר. [כה"ח, ס"י ק"ד אות לג; ילקו"י סע' יב ובהערה]. ויש שכתבו שדבריו כאן הם עיקר. פ"ח ז'.

סעיף ח: בימות החמה אם נסתפק אם הזכיר מוריד הגשם עד ל' יום בחזקת שהזכיר וצריך לחזור

בימות החמה, אם נסתפק אם הזכיר מוריד הגשם אם לא, עד ל' יום בחזקת שהזכיר הגשם, וצריך לחזור. הגה: וה"ה לדין דאין מזכירין טל בימות החמה, אם נסתפק לו אם אמר מוריד הגשם בימות הגשמים, כל ל' יום, חוזר, דודאי אמר כמו שרגיל והרי לא הזכיר לא טל ולא גשם; לאחר ל' יום אינו חוזר (ד"ע).

סעיף ט: אם ביום ראשון פסח אומר אתה גבור עד מוריד הטל צ' פעמים הוא בחזקת שלא הזכיר גשם

אם ביום ראשון של פסח אומר ברכת אתה גבור עד מוריד הטל צ' פעמים, כנגד ל' יום שאומר אותו ג' פעמים בכל יום, משם ואילך אם אינו זוכר אם הזכיר גשם הרי הוא בחזקת שלא הזכיר גשם, ואינו צריך לחזור אך לא יתחיל מ'אתה גיבור' אלא מ'מחיה מתים' וכו', כדי שלא להזכיר שם ה' לבטלה (מ"ב ס"ק ל"ט; כה"ח אות נה; ילקו"י סע' ח'). הגה: וכן לדין, אם אמר עד מכלכל חיים בלא משיב הרוח ומוריד הגשם שמזכירין בימות הגשמים, וכן אם אמר בשמע"צ צ' פעמים אתה גבור עד מוריד הגשם, אם נסתפק אח"כ אם הזכיר או לא, חזקה שהזכירו (ד"ע) ולדעת החת"ס (ש"ת, ח"א, ס"י כ') לכתחילה יש לומר ק"א פעמים כדי לסמוך שלא לחזור בספק ובדיעבד אם אמר צ' פעמים לא חוזר (והביאו המ"ב וכה"ח).

◁ כאן כתב השו"ע שבתשעים פעמים שיאמר משנה חזקתו. ובסעיף הקודם תלה בשלושים יום, ולכאורה הדברים סותרים זה את זה, שהרי בל' יום יש יותר מצ' תפילות שמזכיר בהם גשם (שיש תפילות מוסף בשבת וביו"ט). ומאידך, יש פחות מצ' תפילות ששואל בהן בברכת השנים (כי בשבת אינו שואל). ונחלקו הפוסקים מה העיקר, ולמעשה הכריעו [המ"ב (ס"ק ל"ז), ילקו"י (הערה ח), כה"ח (אות ו)] שספק ברכות להקל, ובכל מקרה יש להכריע לקולא. (ולכן לעניין שאלת טל ומטר, אע"פ שאין בשלושים יום תשעים תפילות ששואל בהן (כנ"ל), מ"מ אחר שלושים יום אם נסתפק אינו חוזר).

סימן קטו – טעם ברכת אתה חונן

סעיף א: ברכת אתה חונן ראש לאמצעית שאם אין בינה אין תפילה

מפני שמותר האדם מן הבהמה היא הבינה והשכל, קבעו ברכת אתה חונן ראש לאמצעיות, שאם אין בינה אין תפלה שעיך השאלה שצריך האדם לשאול מה' יתברך, שיתן לו שכל למאוס ברע ולבחור בטוב (מ"ב).

סימן קטז – ברכת רפאנו

סעיף א: אף על גב שבכתוב ליחיד אין מכנים אותו לרבים, כשאומרו דרך תפילה מותר

רפאנו ה' ונרפא, אף על גב דהכתוב ליחיד אין מכניין אותו לרבים ולשון הפסוק בירמיה י"ז 'רפאני ה' וארפא', ה"מ בזמן שמתכוין לקרות, אבל כשאומר אותו דרך תפלה ובקשה, מותר ולכן שפיר אנו אומרים רפאנו ה' ונרפא, אע"פ שבפסוק כתוב בלשון יחיד, כי דרך תפילה מותר.
מ"מ אם אומר מזמור שלם, אסור לשנות (אפילו אומרו דרך תפילה) מלשון יחיד לרבים, או להיפך (טור והרא"ש פרק הקורא עומד בשם הר"י).

סימן קיז דיני ברכת השנים

סעיף א: בארץ ישראל מתחילים לשאול גשמים מליל ז' במרחשון

ברכת השנים, צריך לומר בה בימות הגשמים: ותן טל ומטר, ומתחילין לשאול מטר בחוצה לארץ בתפלת ערבית של יום ס' אחר תקופת תשרי שזה בד"כ בלילה שלפני 5/12, (ויום התקופה הוא בכלל הס' הגה"מ פ"ב),
ובארץ ישראל מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון אע"פ שכבר החלו להזכיר גשמים בשמיני עצרת, מ"מ תקנו חז"ל שלא יתחילו לשאול עד שיספיקו עולי רגלים להגיע למחוז חפצם, ושואלין עד תפלת המנחה של ערב יום טוב הראשון של פסח, ומשם ואילך פוסקין מלשאול.

בן ארץ ישראל שיצא לחוץ לארץ לפני ז' במרחשון – האם כשיגיע ז' במרחשון יתחיל לשאול מטר בברכת השנים?

החיד"א (ברכ"י, סק"ה) – אינו שואל טל ומטר, שיש לו לשאול כפי ששואלים באותו מקום שבו הוא נמצא כעת.
פ"ח (אות ב) – אם דעתו לחזור בתוך שנה לביתו, שואל כבני א"י. ואם בדעתו להשאר יותר משנה, שואל כמקום שהלך לשם (אפילו אם בני ביתו נשארו בא"י).

ילקו"י (סע' טו), **פסק"ת** (אות ג) – אם דעתו לחזור בתוך שנה לביתו, אן שהשאר אשה ובנים בא"י, שואל טל ומטר בברכת שומע תפילה. (וי"א שיאמר בנוסח 'ותן טל ומטר בארץ הקודש' נוכ"כ בפסק"ת, ובילקו"י לא כ"כ)

ואם יצא לחוץ לארץ אחר ז' במרחשון (ודעתו לחזור במשך השנה):

ילקו"י (סע' טז), **החיד"א** (שם, סק"ו) – ימשיך לשאול, כיוון שכבר התחיל.

הרב ואזנר (שבט הלוי, ח"י, סי' כ"ב) **פסק"ת** (שם) – ישאל טל ומטר **בברכת שומע תפילה**.

סעיף ב: יחידים הצריכים למטר בימות החמה שואלים בשומע תפילה

יחידים הצריכים למטר בימות החמה, אין שואלין אותו בברכת השנים, אלא בשומע תפילה, ואפי' עיר גדולה כנינוה או ארץ אחת כולה כמו ספרד בכללה, או אשכנז בכללה, כיחידים דמו בשומע תפילה;

ומיהו אם בארץ אחת כולה הצריכים מטר בימות החמה, טעה בה יחיד ושאל מטר בברכת השנים, (אם רוצה) חוזר ומתפלל בתורת נדבה בלא שאלה בברכת השנים (אבל אינו מחויב לחזור כלל), (ב"י בשם מהרי"א והרמב"ן והר"ן סבירי להו כהרא"ש) ולדעת השו"ע חייב לחזור בנדבה (כה"ח, אות כג).

סעיף ג: אם שאל מטר בימות החמה מחזירין אותו

אם שאל מטר בימות החמה, מחזירין אותו. ויחזור לתחילת ברכת השנים, בין אם נזכר מיד ובין אם נזכר אפילו אחר כמה ברכות. ואם נזכר אחר שאמר ברוך אתה ה' יסיים למדני חוקיך ויחזור לתחילת ברכת השנים. ואם עקר רגלינו, דהיינו שאמר פסוק "יהיו לרצון" יחזור לראש התפילה.

סעיף ד: אם לא שאל מטר בימות הגשמים מחזירין אותו

אם לא שאל מטר בימות הגשמים, מחזירין אותו, אף על פי ששאל טל ואם נזכר קודם שהגיע לחתימה, יחזור לשאול 'ותן טל ומטר' וימשיך כסדר. ואם כבר תזכיר בא"ה בחתימת הברכה, יאמר שם למדני חוקיך, ויחזור לתחילת הברכה. אבל אם שאל מטר ולא טל, אין מחזירין אותו מפני ששאלת טל אינה מעכבת כיוון שהטל אינו נעצר לעולם. השנים).

אם חתם מברך השנים ונזכר שלא שאל מטר קודם שהתחיל 'תקע בשופר' – היכן יזכיר?

מג"א (סק"ה), **ילקו"י** (סע' ו'), **הגרמ"א** (בסידורו) – יאמר שם בין ברכה לברכה ואז ימשיך תקע בשופר וכו'. (כפסק השו"ע לעיל בסי' קי"ד סע' ו' שכל עוד לא התחיל הברכה עדיין נחשב כעומד באותה ברכה, וא"כ מקיים תקנת חכמים לשאול מטר בברכת השנים).

מ"ב (ס"ק ט"ו), **קיצוש"ע** (סי' יט, סע' ו') – אם חתם מברך השנים, לא יאמר לפני תקע בשופר אלא ימתין לשאול בשומע תפילה, דבזה יוצא לכו"ע. (כי המ"ב חושש לדעת החולקים על השו"ע הנ"ל)

אור לציון (ח"ב, פ"ז, לב) – אם יודע שיזכור לשאול בשומע תפילה, ימתין לשאול 'ותן טל ומטר לברכה' בשומע תפילה. ואם חושש שמא ישכח עד שיגיע לשומע תפילה, יאמר מיד לפני שמתחיל 'תקע בשופר'.

סעיף ה: אם לא שאל מטר ונזכר קודם שומע תפילה ישאל בשומע תפילה

אם לא שאל מטר, ונזכר קודם שומע תפילה, אין מחזירין אותו, ושואל בשומע תפילה. (ואם היה לו תענית וצריך לומר עננו, יאמר השאלה קודם עננו (כי שאילת מטר חמורה יותר שהרי מחזירין אותו אם לא שאל, משא"כ עננו) (אבודרהם),

ואם לא נזכר עד אחר שומע תפילה וכבר התחיל 'רצה', **אם לא עקר רגליו, חוזר לברכת השנים; ואם עקר רגליו, חוזר לראש התפילה;**

ואם השלים תפלתו ואינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, **אעפ"י שעדיין לא עקר רגליו, כעקורים דמי** ולכן אנו שרגילים לומר 'אלקי נצור' אחר התפילה, סיום אמירת 'יהיו לרצון' (השני) נחשב אצלנו לעקירת רגליו; ואם נזכר אחר שחתם שומע תפילה, קודם שהתחיל רצה, נראה שאומר ותן טל ומטר, ואחר כך אומר רצה.

סיכום דיני מי ששכח לשאול מטר בברכת השנים:

- ◀ **אם התחיל תקע בשופר** – ימתין עד שומע תפילה וישאל שם (ואם לא התחיל, עי' בדעות הפוסקים שהובאו בסעיף הקודם).
- ◀ **אם שכח לשאול בשומע תפילה:** אם נזכר קודם שאמר ה' בחתימת הברכה – ישאל במקום שנזכר ויסיים 'כי אתה... בא"ה שומע תפילה'. ואם נזכר אחר שאמר ברוך אתה ה', יסיים **למדני חוקיך** וישאל טל ומטר ויסיים את הברכה כנ"ל.
- ואם נזכר אחר שסיים ברכת שומע תפילה – יזכיר שם לפני 'רצה' ואז ימשיך רצה וכו'.
- ◀ **אם כבר התחיל 'רצה'** – כשנזכר חוזר לברכת השנים (ששם עיקר שאילת גשמים, וכיוון שמחזירים אותו חוזר לשם).
- ◀ **אם סיים פסוק 'יהיו לרצון' וכו' השני** – חוזר לראש התפילה.

סימן קיח חתימת ברכת השיבה

סעיף א: השיבה שופטינו חותם בה מלך אוהב צדקה ומשפט ובעשיית המלך המשפט

השיבה שופטינו, חותם בה מלך אוהב צדקה ומשפט; ומר"ה ועד יום הכפורים חותם המלך המשפט. הגה: מיהו אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט, אין צריך לחזור, ולא אמרו שיחזור אלא במקום שכל השנה אומרים האל אוהב צדקה ומשפט (הר"י ספ"ק דברכות וטור והגהות מנהגים), וע"ל סימן תקפ"ב (שלדעת מרן השו"ע צריך לחזור).

מי שטעה בעשיית וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט – האם צריך לחזור?

רמ"א – אם טעה וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט אינו חוזר, כיוון שהזכיר מלך, ומה שאמרו שצריך לחזור, זה במי שאמר אל אוהב צדקה ומשפט, שכיוון שלא הזכיר כלל מלך לא יצא. [וכן פסקו הכה"ח (אות א); בא"ח (נצבים, אות יט); הגר"מ אליהו (בסידורו) משום סב"ל].

שו"ע (בסי' תקפ"ב) – צריך לחזור, דנוסח המלך המשפט הוא לעיכובא, ולא די במה שהזכיר מלך (עי' ב"י שם). והחזרה תהיה לברכת השיבה, ואם עקר רגליו חוזר לראש התפילה. [וכן פסקו הגרע"י (יחוד, ח"א, סי' נז); החיד"א (ברכ"י סק"ב). ולא אומרים בזה סב"ל, דלא שייך לומר סב"ל בתפילה, שהרי גם אם ימשיך בתפילתו (כדעת הרמ"א) הרי הוא נכנס לסב"ל, דלדעת מרן אין לו להמשיך. ומ"מ כתב (יחוד, שם) שאם נזכר שטעה אחר שסיים תפילתו - יחזור ויעשה תנאי, שאם אינו חייב לחזור תהיה תפילתו לנדבה אבל לדעת כה"ח אין לחזור בתנאי נדבה כיון שקימ"ל שהיום לא מכוונים כראוי ודעת רוב הפוסקים שיצא, וכדלעיל קז ד'].

סימן קיט - דין הרוצה להוסיף בברכות

סעיף א: אם רצה להוסיף בכל ברכה מהאמצעות מעין הברכה מוסיף

אם רצה להוסיף בכל ברכה מהאמצעות, מעין הברכה, מוסיף. כיצד, היה לו חולה מבקש עליו רחמים בברכת רפאנו; היה צריך פרנסה, מבקש עליה בברכת השנים. הגה: וכשהוא מוסיף, יתחיל בברכה ואח"כ מוסיף, אבל לא יוסיף ואח"כ יתחיל הברכה שאם יעשה כן נראה כמטבוע ממטבע הברכה שטבעו חכמים. (טור סי' תקס"ז); ובשומע תפלה יכול לשאול כל צרכיו, שהיא כוללת כל הבקשות; ולהרב רבנו יונה, כשמוסיף בברכה מעין אותה ברכה אם מוסיף אותו בשביל כל ישראל, אומר אותו בלשון רבים ולא בלשון יחיד, ולא יוסיף אלא בסוף הברכה ולא באמצע; ואם שואל צרכיו ממש, כגון שיש לו חולה בתוך ביתו או שהוא צריך לפרנסה, יכול לשאול אפילו באמצע הברכה, והוא שישאל בלשון יחיד ולא בלשון רבים וכתב הב"י שטוב לחוש לדברי רבנו יונה;

ובברכת שומע תפלה וכן בסוף התפלה בין קודם יהיו לרצון בין אחריו גם לדברי רבנו יונה יכול לשאול בין בלשון יחיד בין בלשון רבים, בין צרכיו ממש בין צרכי רבים ולכן עדיף לשאול בשומע תפלה אם רוצה לשאול צרכי רבים, דאז יכול לומר באמצע הברכה (כפי מה שבאר הב"י דברי ר"י) וכך יוכל לסיים מעין חתימה סמוך לחתימה (כמש"כ המ"ב בסי' קיז, ס"ק ט"ו).
[ובילקו"י (סע' א') כתב שממדת חסידות ישאל צרכיו רק בברכת שומע תפלה]. ועיין מ"ב (סק"י) בשם הב"ח שחולק בהבנת דברי רבנו יונה.

סעיף ב: יש מי שאומר שכשמוסיף בברכה לצורך יחיד לא יאריך

יש מי שאומר שכשמוסיף בברכה לצורך יחיד, לא יאריך ואם מוסיף בסוף התפילה יכול להאריך כמה שירצה. וכתב המ"ב (סוף סימן קכ"ב), שעדיף לקבוע את בקשותיו אחר פסוק 'יהיו לרצון' הראשון ואז אם יזדמן לענות קדושה יוכל.

סעיף ג: אם טעה בברכה אחת מהאמצעות חוזר לראש הברכה שטעה ומשם ואילך יחזור על הסדר

אם דילג או טעה (שאמר את הברכה באופן שלא יצא ידי חובת הברכה) בברכה אחת מהאמצעות, אינו צריך לחזור אלא לראש הברכה שטעה או שדילג, ומשם ואילך יחזור על הסדר שסדר הברכות הוא מאנשי כנה"ג וסמכו סדרן על המקראות.

סעיף ד: שליח צבור ששכח ולא אמר עננו בתענית צבור וכבר חתם בברכת רפאנו לא יחזור

שליח צבור שגמר גואל ישראל ושכח ולא אמר עננו, לא יחזור אפילו אם עדיין לא גמר רק רפאנו אבל אם נזכר קודם שאמר ה' של חתימת 'רפאנו', יחזור לומר עננו בחתימה וימשיך רפאנו וכו', ואם חזר ברכה לבטלה היא, (אלא יאמר עננו בשומע תפלה כיחיד).